

ОЛ. ЛУГОВИЙ.

МАТЕРЯМ ПОЛЯГЛИХ ЗА ІДЕЮ
ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ —
присвячує автор.

„ЗА НАРІД СВІЙ”

ТРАГЕДІЯ В 5 ДІЯХ (7 ВІДСЛОНАХ).
З ЧАСІВ ВІЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ НА ВЕЛИКІЙ УКРАЇНІ.

Ціна 35 ц.

Накладом Я. Гаврилюка — Stead, Man.
Друком Видавничої Спілки „Українського Голосу”.
Вінніпег, Канада — 1932

ОЛ. ЛУГОВИЙ.

МАТЕРЯМ ПОЛЯГЛИХ ЗА ІДЕЮ
ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ —
присвячує автор.

„ЗА НАРІД СВІЙ”

ТРАГЕДІЯ В 5 ДІЯХ (7 ВІДСЛОНАХ).
З ЧАСІВ ВІЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ НА ВЕЛИКІЙ УКРАЇНІ.

Накладом Я. Гаврилюка — Stead, Man.
Друком Видавничої Спілки „Українського Голосу”.
Вінніпег, Канада — 1932

Printed by the Ukrainian Publishing Company of Canada, Limited.
Winnipeg, Manitoba.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Ганна Миколаївна Ярченкова, вдова політичного за-
сланця — 40 літ.

Олександер, її син, студент — 19 літ.

Маруся, сирота, її вихованка, наречена Олександра —
16 літ.

Василь Григорович Залужний, бувший учитель, приятель
Ярченкових.

Варвара Борисівна, його жінка.

Юрій, їх син, студент, товариш Олександра.

Ярослав Скляренко, студент, товариш Олександра.

Тетяна, служниця Ярченкових.

Священик-Українець.

Селянин.

Сотник Української Галицької Армії.

1 Стрілець УГА.

2 Стрілець УГА.

3 Стрілець УГА.

Настя, селянка.

1 сільська дівчина.

2 сільська дівчина.

Громилов, командант повітової чрезвичайки.

1 чекіст.

2 чекіст.

3 чекіст.

Чекіст-писар у тюрмі.

Дозорець у тюрмі.

Глоцерман, полковий комісар червоної армії.

Аронзон, четовий інструктор червоної армії.

Сидорчук, червоноармієць-Українець.

Червоноармієць-посильний.

1 червоноармієць.

2 червоноармієць.

3 червоноармієць.

Українське військо, арештовані, червона армія.

Потії відбуваються: 1 дія — в повітовім місті на Київщині літом 1917 р.;
2 дія — на селі в рік пізнійше; 3 дія — на селі весною 1919 р.; 4 дія —
в повітовім місті в тюрмі; 5 дія: 1 відслона — в лісі між позиціями в кін-
ці літа 1919 р.; 2 відслона — 1 день пізнійше в полковім штабі червоної
армії; 3 відслона — в тій-же тюрмі, що і 4 дія, кілька днів пізнійше по
2 відслоні.

ДІЯ I.

(Чисто прибрана кімната. По стінах портрети українських письменників і діячів. Блище вікон стіл з кількома книжками і часописами, коло него кілька крісел. В кутку шафа з книжками. Вечір).

Ява 1.

ГАННА МИКОЛАЇВНА (переглядає часописи): Здобули волю, та не всі. Демократія російська нічого і чути не хоче про наші бажання незалежності. У своїх прінціпах вона не ріжниться нічим від чорної сотні „самодержавнішого”.. Як та, так і друга не визнають нас за окремий народ. Проповідують гуманність у відношенню до меншостевих народів, проповідують рівність націй, а в дійсності готові задушити всяку прояву національних почувань... Представники тимчасового уряду сміють казати нашим заслуженим діячам: „руки проч од Малоросії”. Петербург призначає на Україні своїх комісарів помимо волі української влади, а ті розпоряджаються немов за колишньої гетьманщини, ігнорують розпорядження Центральної Ради, вимагають, щоби до них звертатися в російській мові. Так то виглядає рівність і братерство націй у практиці. Коли гвардійський волинський полк перший перейшов на сторону народу в лютім, тоді всі Москалі хвалили Українців, як свободолюбивий народ. Коли ж той народ забажав дійсно визволитися з непрошеної опіки, — Москалі заспівали інакшої... А наши Малороси сидять собі тихенько і не рипаються, шкода мабуть стратити тепленькі місця, що понабували під час війни. Провідники також ніяк не можуть погодитися. Замісьць провадити боротьбу за національне визволення, провадять партійну гризотню... Одні сподіються вимолити хоч куценьку автономію в російської демократії, другі хотіли-б негайно запровадити у життя соціалістичний лад. Агітують, підбурюють темний народ, а підготовити його до соціальних реформ і не думають. Розбурхані маси знов кинуться руйнувати без найменшої для кого будь користі все, що тільки попадеться на очі, а там, чого доброго і карних експедицій діджемося... Сумно... Певно російському урядові якібудь ворохобні у нас дуже на руку. Він знає, що Великоросія без України істнувати не може, бачить, що Україна хоче відриватися, тому підюджує, сіє нелад, хоче удержані злуку всіми способами... А наши соціалісти готові і на далі зіставити свій край московським шпихліром, ще й заохочують своїх московських по-

братимів до репресій, завзывають здушувати всяку прояву національної окремості. Петербург і так уже нагрожує залити Україну залізом і кровю, а українські московтяни підливають ще оліви в огонь. Невже для того ліпші сини України гинули по тюрмах, по сибірських рудниках, щоби якісь пройдисвіти топтали у грязь ту ідею, за яку вони боролися? Виходить, що так... Скільки жертв принесла Україна за своє істновання, за поліпшення народові долі, а нарід і доси живе у нужді, у безпросвітній темряві, погорджуваний всіми — користаючими з його богацтв — сусідами. Чи-ж покращає його доля хоч нині? Дай то Боже! (Чути грюхіт дверми). Певно мої молодята ідуть... Ні... Се не вони.

Ява 2

Ганна Миколаївна і Залужний.

ЗАЛУЖНИЙ (входячи): Добрый вечір вам, Ганно Миколаївно!

ГАННА МИК.: Здоровенькі були, Василю Григоровичу. Ото добре, що надумали відвідати мене стару... Сідайте-ж, прошу, та будемо диспутувати. Адже тепер мода на ріжні диспути!

ЗАЛУЖНИЙ: Воно так. Диспутують, але діла щось дуже мало видно. Чи не знають, як за него взятися, чи може жаль за старими порядками. Хто їх, зрештою, розбере, а Росіяни бачать нашу гризотню, аж з радості руки потирають. Вже до того дійшло, що зрадниками революції нас прозивають.

ГАННА МИК.: Прозивають зрадниками? Кого-ж то?

ЗАЛУЖНИЙ: Мене, Олександра, ще декого з членів націоналістів. А Малороси сидять, немов води в рот понабирали; дехто то таки отверто тягне за Москалями.

ГАННА МИК.: Як-же вони сміють? На нашій землі і чужинці нами командують, називають зрадниками?

ЗАЛУЖНИЙ: Сміють, бо бачать, що у нас нема одностайності. Ось напримір — на нинішньому засіданні повітового комітету ми з Олександром зробили внесок про організацію військової команди з місцевих добровольців. Се-ж потрібно зорганізувати негайно, аби не залежати від впливів московського гарнізону, до того ще й до крайної степені здеморалізованого. Думаєте що? Не тільки нас ніхто не піддержал, а ще закричали обурено, що се не на часі, бо може впли-

нути деморалізуючи на гарнізон. Росіяни мовчали, але наші Малороси прислужилися... Ну, а по нашій адресі кинули, що сепаратистам нема місця у комітеті.

ГАННА МИК.: Вплине деморалізуючи на гарнізон... Бач, які опікуни найшлися. Яке-ж нам діло до їх гарнізону? Нехай забираються під чотири вітри.

ЗАЛУЖНИЙ: І я так думаю. Крайний вже час нам всіми силами творити власну армію, забезпечуватися від впливів розбещеної московської солдатески. Правда, на фронтах провадиться українізація, але то військо ненадійне. Центральна Рада розуміє се і організує відділи, але на провінції нічого не робиться в сім напрямку. Провінціональні діячі бояться зlostити гарнізони, а є й такі, що просто роблять заколот, аби половити рибу в каламутній воді. Поляки організуються на Україні а нашим ніяк Бог не поможе.

ГАННА МИК.: А хто-ж з наших взяв би організаційний провід? Тут потрібна енергічна військова людина.

ЗАЛУЖНИЙ: Люди найшлися-б... Зрештою, провід тимчасово взяв би хоч я. Я-ж запасний старшина, то дешо розуміюся. Є тут один хорунжий, той провадив би вправи з хлопцями. Пізніше прислали би інструкторів з Київа.

ГАННА МИК.: З прохарчованням відділу як буде? Московська інтендантура не дасть нічого...

ЗАЛУЖНИЙ: То вже було би видно потому. Могли-б зайди зміни на ліпше, головно дати початок. У перших часах хлопці розмістилися-б по місцевих свідомійших Українцях. Зброю дістали би з Києва. Перша чета може зорганізуватися протягом одного дня. А є кілька студентів і кілька десятків учнів тутешньої гімназії. Остається зробити заклик по селах, сю роботу я доручив би вашому синові.

ГАННА МИК. (надумуючись): Що-ж? Нехай буде і так. Тільки він молодий, нерозважний.

ЗАЛУЖНИЙ: То, що він молодий, не шкодить. Але його знають селяне нашого повіту і вірять йому. За короткий час після березня він зумів позискати любов і довірю населення. Його промов слухають з запертим віддихом, боячись пропустити одно слово, один рух. Скрізь по селах його щиро витають і на його заклик підуть за ним. Тому агітаційну роботу я доручив би йому.

ГАННА МИК.: Ох, Василю Григоровичу! Наколи буде організуватися відділ, то Олександер також піде добровольцем?

ЗАЛУЖНИЙ: Певно, що так... Він-же найгорячійший прихильник нашого проекту.

ГАННА МИК.: Легко вам казати, а якже мені, матері? Спокійно дивитися, як він піде до війська, а на випадок війни буде наражуватися на смерть? Він-же у мене один...

ЗАЛУЖНИЙ: Я також маю тільки одного сина і не буду перешкоджувати йому. Він-же нерозлучний товариш Олександра. Українські матері повинні радіти, що їх синам припадає нагода боронити свій край, а не своїх ворогів, як було недавно.

ГАННА МИК. (в задумі): Так... Перешкоджувати не можна. Треба бути патріоткою не на словах, а на ділі. Що-ж... Покійний Володимир умер на каторзі в Нерчинську, пожертвував життя за національне відродження, тепер приходить черга на сина. Син повинен бути гідним батька. Боряться у мені дві істоти — патріотки і матері — і я зумію побороти ту другу. Я не можу здергувати сина від виконання свого обовязку... Передчуття підказує мені вже давно, що сина я втрачу... І от настає той час. Без збройної розправи з нашими опікунами не обійтися. Віддати сина в жертву... А хто поручить, що моя жертва не піде дармо. Може московтяпи наші?

ЗАЛУЖНИЙ: Не всі-ж почивають себе такими, Ганно Миколаївно. Є і дійсні патріоти, готові віддати життя у боротьбі за визволення нації. Будемо вірити, що вони поборять, пробудять зі сну народ, а коли зайде потреба, то народ постоїть за себе. Знаю, що вам тяжко і співчуваю вам. Але тепер наші матері, даючи своїх синів на оборону батьківщини, знають, на що дають. А візьміть хочби кілька місяців назад? Українці вели братовбивчу війну, боронили Росію і Австрію. Отих матерей треба пожаліти.

ГАННА МИК.: Ваша правда. Нашим жінкам треба брати за примір старожитних Спартанок; наколи-б наші сини і не хотіли боротися за край, треба їх навіть примушувати, треба вдихнути відвагу. Инакше ніколи не будемо вільними. Я сповню свій обовязок... А ось і мої молоді. (Входять Олександер і Маруся з цвітами).

Ява 3.

Попередні, Олександер і Маруся.

ЗАЛУЖНИЙ (витаючись з обома): А звідки Бог провадить?

МАРУСЯ: Просто з віча, з Ольшанки. Ах, як би ви знали, як весело на селі. Скрізь зеленіє збіжжа, сади. А цвітів скільки? Я нарвала по дорозі букет для мами (дає; Ганна Мик. з усмішкою дякує наклоненням голови). Небо сине, сине... А повітря яке? Людина робиться немов не та, як побуде на селі... А ми, мамо, чому не їдемо на село? (Олександр ходить задуманий).

ГАННА МИК.: А тобі не терпиться? Не маємо як, доню, Олександр має працю в місті. Хіба перед жнивами може виберемо час.

МАРУСЯ: I Василя Григоровича візьмемо. Правда, мамо?

ЗАЛУЖНИЙ: Рад би, та не знаю як буде з працею.

МАРУСЯ: То що... Олександр також буде їздити на засідання. Се-ж недалеко — 18 верств.

ЗАЛУЖНИЙ: Добре недалеко. 18 верств трястися на фірі, та ще й по наших дорогах. А що скаже Варвара Борисівна?

МАРУСЯ: Варвару Борисівну заберемо, хоч би ви і не пускали... Де-ж то ціле літо жити у місті (дивиться на Олександра). Що з тобою, Олександр?

ОЛЕКСАНДЕР: Нічого, от так задумався трохи.

ЗАЛУЖНИЙ: Розкажіть же і нам, як відбулося віче.

ОЛЕКСАНДЕР: Нехай ліпше Маруся розкаже. Я щось не маю настрою.

ГАННА МИК.: Що з тобою? Такий сумний, заклопотаний!

ОЛЕКСАНДЕР (вдаючи веселого): От прийшли були сумні думки, але вже то пройшло. (З сміхом.) Розказуй же, Марусю, про віче, тільки у всіх подробицях, з самого початку.

МАРУСЯ: Коли я не вмію.

ОЛЕКСАНДЕР: Ну, то я тобі поможу. Насамперед вийшли з дому і пішли до Юрка, забрали його з собою... Продовжуй, Марусю.

ЗАЛУЖНИЙ (сміючись): Занадто вдається в детайлі, Олександре Володимировичу.

ОЛЕКСАНДЕР: Мушу, інакше оповідання стратить цікавість.

МАРУСЯ: Добре, я буду далі розказувати. Забравши Юрія Васильовича, пішли шукати візника. На Шкільній наїшли Жидка і по довших торгах згодили його за 20 карбованців. Відтак поїхали.

ОЛЕКСАНДЕР (з комічною повагою): Ви не точно о-

повідаєте, Марусю. Я з Юрком сіли за панів, а вам приходилося сідати з фірманом. Юрко велиководушно відступив вам своє місце, а сам трясся збоку фірмана (сміється).

МАРУСЯ: Аж ти його змінив. По дорозі один раз ви-вернулися.

ОЛЕКСАНДЕР: Відвернули віз і поїхали.

МАРУСЯ: Приїхали до Ольшанки і заповіли сходини.

ОЛЕКСАНДЕР: А самі пішли обідати (всі сміються).

ГАННА МИКОЛАЇВНА: Та годі вже вам. Як пройшло віче?

ОЛЕКСАНДЕР: I на се прийде черга. Я чув, так розповідають жовніри-комітетчики. А позаяк нині війна, то цивільні повинні брати військових за взірець.

МАРУСЯ: Яка „слава” була по Олександровій промові, як би ви знали. Я в місті не бачила, щоб кого так витали, як нас в Ольшанці.

ОЛЕКСАНДЕР: Бо в місті більше розбірчиві слухачі.

МАРУСЯ: Перший говорив Олександер. Зробив короткий історичний огляд суспільного ладу до злуки з Росією і положення України по злуці аж до ниніших часів. Далі пояснював програму нашого уряду, завзвивав присутніх всіми силами піддерживати уряд в боротьбі за визволення з під російської опіки. Далі говорив Юрій Васильович в тім-же напрямі. Зясував дволичну поведінку російського революційного уряду. Коли вони кінчали, яку хвилю панувала мовчанка. Я вже боялася, може їх не зрозуміли як слід. А як кричали „славу” — здається земля дріжала, а оплескам не було кінця. Було кілька тисяч присутніх. Заходили до нас до дому, просили книжок, газет, запрошували приїздити частіше. Гарний народ; з ним можна би всого добитися. Провідників тільки бракує.

ГАННА МИК.: А ти-ж виступала на вічу?

МАРУСЯ (несміло): Я? Ні... Я також говорила, але мало.

ГАННА МИК.: Що-ж за тему ти вибрала собі?

МАРУСЯ: Там було богато жінок. Я промовляла більше до них. От собі дещо про рівноправність, про становище жінок в західній Європі, про завдання нашого жіноцтва в нинішнім часі.

ЗАЛУЖНИЙ: Ну, а як-же пописалися?

ОЛЕКСАНДЕР: Ліпше не треба. Вона завоювала симпатії не тільки жінок, а і чоловіків. Се був перший її виступ. А що, як би зробити віче у місті?

ЗАЛУЖНИЙ: Тяжко се зробити без перешкод. Москали встригатимуть у промови.

ГАННА МИК.: Можна би зібрали віче на один час з Московським. Кого буде цікавити московське віче, піде до них, а кого ні — до нас.

ЗАЛУЖНИЙ: А думаете, дозволять?

ОЛЕКСАНДЕР: Післати в комітет повідомлення в день віча, то не треба буде просити дозволу. Зібраних не розгнать.

ЗАЛУЖНИЙ: Так піде на зрив з Москалями.

ОЛЕКСАНДЕР: Тим ліпше. Мусимо їм дати до зрозуміння, що не вони тут господарі.

ЗАЛУЖНИЙ: А як піdnімуть на нас травлю? Піdnімуть гарнізон?

ОЛЕКСАНДЕР: Не посміють. Вони відважні тільки до часу, поки ми сидимо тихо. Серед війська також провадиться робота. В місцевім гарнізоні є чимало свідомих Українців підстаршин і рядовиків. Чи-ж можемо покинути міське населення під впливи Росіян зі страху перед гарнізоном?

ЗАЛУЖНИЙ: То тяжка справа. В місті значніші, за малим війком, Українцями себе не визнають. Здебільшого ставляться до нас навіть ворожо. Робітництво і міщанство погрузло в піянстві, розпусті і до духових потреб взагалі відносяться байдужо, не говорячи вже про національне питання. Їх льогіка: „Моя хата з краю”, або „Нанявся — продався”. З того виходить підлещування до богатших, аби витягнути від них яку будь матеріальну користь. Се одно, а друге, населення наших міст на 60 процент неукраїнське. Чи-ж будемо ми організувати ворожий нам елемент?

ГАННА МИК.: Все таки треба прочомати їх, привести до загально-людського рівня, не зважаючи, чи вони Українці, чи ні.

ЗАЛУЖНИЙ: Ми їх пробудимо з пасивності, а вони переймуться пан-московськими ідеями. Се значило-б, що ми виховали собі ворогів. (Входить Тетяна.)

Ява 4.

Ті самі і Тетяна.

ТЕТЯНА: Де подавати вечерю, Ганно Миколаївно!

ГАННА МИК.: А хіба сюди. (До Залужного:) Вибачте,

що зіставляємо вас, нам треба зладити щось зісти. Ходи, Марусю, поможеш.

ЗАЛУЖНИЙ: О, то я піду вже (бере шапку).

ГАННА МИК.: Та що ви думаєте? Олександер! Відбери від них шапку (виходять Ганна Миколаївна, Маруся і Тетяна).

Ява 5.

Залужний і Олександер.

ОЛЕКСАНДЕР: Так. На жаль по містах проживає дуже богато ворожого нам елементу і він кермує нами. А ми не маємо сили протистанути ворогу.

ЗАЛУЖНИЙ: Вихід тільки в організації збройної сили.

ОЛЕКСАНДЕР: Так... Я хочу вам щось сказати. Правдивійше хочу просити вашої поради.

ЗАЛУЖНИЙ: Прошу, а то про що?

ОЛЕКСАНДЕР: Місяць тому я подав заяву о приняття мене на службу до одного з українських полків. І от нині одержав призначення. Завтра маю відіхнати до Київа. Мама ще нічого не знає. Хотів вже вийти, а з дороги написати лист. Як би її про се підготовити? Се-ж може її вбити.

ЗАЛУЖНИЙ (бере його за руки): Добре робиш, мій хлопче. Хвалю... Ліпше їхати туди, де можна бути корисним, чим теревенити тут з комітетчиками. Я натякував Ганні Миколаївні, вона відпустить тебе. А я скажу їй про твою постанову ще нині.

ОЛЕКСАНДЕР: Дуже вдячний! Я не знав, як то маю зробити. (Ганна Миколаївна, Маруся і Тетяна вносять вечерю. Маруся йде до другої кімнати і приносить два крісла).

Ява 6.

Залужний, Олександер, Ганна Миколаївна, Тетяна і Маруся.

ОЛЕКСАНДЕР (вдаючи веселого): Тікаймо у куток, Василю Григоровичу, щоби часом не попало.

ГАННА МИК.: Сидіть, сидіть. Місця є досить поратись.

ТЕТЯНА: А тобі все би сміялися, пустун... Ей, хлопче, хлопче.

ОЛЕКСАНДЕР: Я плакати нє вмію. Хіба ви навчіть...

ТЕТЯНА: Зажди. Навчишся сам. Що з тобою сталося? То бувало світу не бачив за книжками, а тепер ніколи дома не сидить. Ще й Марусю від хати відучуєш.

ОЛЕКСАНДЕР: Скоро і зовсім піду з дому, і Марусю з собою візьму, от тоді зістанеться самі з мамою.

ГАННА МИК.: Прошу до стола (всі сідають і їдять).

ТЕТЯНА: Куда-ж ти так забираєшся?

ОЛЕКСАНДЕР: У світ. Нашо кричите на мене.

ТЕТЯНА (до Марусі): Чи се правда? Бо я його не розумію, чи він жартує, чи правду каже.

МАРУСЯ: Правду.

ТЕТЯНА (з докором): А не шкода-ж вам зіставляти матір самоу?

ЗАЛУЖНИЙ: От, хочеться вам жартувати. Не бійтесь, Тетяно, вони нікуди не підуть.

МАРУСЯ: А жаль би було?

ТЕТЯНА: Певно, що жаль. Адже я вас виняничила обоїх, Олександра і кормила своїми грудьми. Ганна Миколаївна була тоді молоденька та все слабувала.

ГАННА МИК. (сумно): Підуть вони, підуть. Тетяночко. Вже не довго нам бути вкупі. Полетить мій сокіл. (Тихо:) А мені прийдеться самій добувати вік без просвітку, без відради (плаче).

ОЛЕКСАНДЕР і МАРУСЯ: Що з вами, матусю? (Кидаються до неї).

ТЕТЯНА: Що з вами, Ганно Миколаївно?

ЗАЛУЖНИЙ: Заспокійтесь, Ганно Миколаївно.

ГАННА МИК.: Нічого, нічого, діточки. То було так, така хвиля прийшла. Я вже спокійна. (Встають з-за стола, Тетяна і Маруся збирають і виносять начиння).

Ява 7.

Ганна Миколаївна, Залужний, Олександер.

ЗАЛУЖНИЙ: Не сумуйте, Ганно Миколаївно. Проте-ж і з війська повертають живі і здорові, а ви вже Бог знає як вбиваєтесь. Україна ще з ніким не воює, може обійдеться і без війни, тільки що треба на всякий випадок мати підготовану збройну силу.

ГАННА МИК.: То так з початку. Я звикнуся з протягом часу. Не одна-ж тільки я мати... Кождий вояк кидав свою матір, жінку, дітей і йшов туди, де його посилали. Я не перша і не остання.

ЗАЛУЖНИЙ: Так, Ганно Миколаївно. Ніяка мати не може стримувати свого сина від виконання обовязку. У бороть-

бі за волю серце матері повинно мовчати навіть тоді, коли ллеться кров її дитини, бо-ж боротьба потребує жертв. Кожда мати ніколи незабезпечена від втрати дитини і повинна звикнути з подібною думкою настільки, щоб, коли утрата та прийде, стрінути ту вістку спокійно.

ГАННА МИК.: Я спокійна. А до чого ви се говорите?

ЗАЛУЖНИЙ (сідає коло неї): Ваш син відізджає завтра до Київа. (Нервово.) Він вже давно подав заяву про вступ до війська і нині дістав призначення. Завтра має відїздити на службу.

ГАННА МИК. (з мукою): Боже мій... (По хвилі твердо:) Нехай іде з Богом... Олександр! Іди сюди. (Олександр підходить і сідає у ніг матері.)

ОЛЕКСАНДЕР: Не гнівайся, Матусю, я мусів так зробити.

ГАННА МИК.: Сину мій, я не гніваюся. Іди, сину, іди здійснювати мрії свого замученого батька. Я благословлю тебе... Батько твій віддав життя за добро народу, віддай і ти. (Залужний тихо пращається з Олександром, цілує руку Ганни Миколаївни і виходить).

Ява 8.

Ганна Миколаївна і Олексантер.

ГАННА МИК.: Ти не один. Таких є тисячі і вони повинні вибороти волю для нашого обездоленого краю. Зверх 260 літ провадиться боротьба з нашими сусідами і вперше по довгій неволі лучається нагода виявити свою волю. Не занехай сеї нагоди. Ніколи не криви душою, не кривдь своїх братів-селян. Ми, так звана вища верстви, основуємо свій добробут на кривдженню нищих верств, на їх тяжкій праці і нам потрібно дати більше трудів і жертв у боротьбі. Не зраджуй, хоч би тобі грозили муки, або смерть. Ліпше вмерти чесним, вільним, чим жити зрадником, поневоленим рабом. Поборюй всякі сумніви, завжди іди за вказівками свого сумління. Вір, що правда переможе, будь її оборонцем. Про мене не думай, я не тужитиму за тобою, бо знаю, що не я одна дала сина на охорону батьківщини, на охорону і себе самої, своєї свободи. Нехай свята віра в наші ідеали послужить тобі провідною зорею у твоїх починах. Іди з Богом, сину...

ОЛЕКСАНДЕР (цілує її руки): Іду. Ти не будеш встидатися свого сина, мамо. Клянусь тобі.

ГАННА МИК.: Нехай тобі Бог помагає. А Маруся знає, що ти відізджаєш?

ОЛЕКСАНДЕР: Ще ні.

ГАННА МИК.: То скажи її. Або ні, не треба казати. На що засмучувати її. Я щось перемучена, піду до себе. (Виходить до бічних дверей — Олександр проводить її. Хвилю на сцені нема нікого.)

Ява 9.

Маруся входить.

МАРУСЯ: О, нікого нема, щоб то сталося? Треба занятися чим небудь, хоч переглянути часописи. Щоб то і Олександр так рано пішов спати? Сего ще ніколи не бувало. (Читає.) Фе, яка погана газета. Так і все від неї федерацією. — Візьму щось пожиточнійше. Олександр радив прочитати історію селянських війн — Цімермана. Пошукаю її. (Шукає у шафі.) Ось і вона. (Входить Олександр.)

Ява 10.

Маруся і Олександр.

ОЛЕКСАНДЕР: Що се за книжку ти собі вибрала?

МАРУСЯ: Історію селянських війн.

ОЛЕКСАНДЕР: Саме на часі. Читай тільки уважно. Книжка в російськім перекладі досить суха. Але ти ще будеш мати час читати. Сідай та поговоримо трохи. (Сідають піруч.)

МАРУСЯ: Мама вже спить?

ОЛЕКСАНДЕР (сумно): Ні, вона нездужає, тому лягла.

МАРУСЯ: То ходім до неї.

ОЛЕКСАНДЕР: Мама просила оставити її саму. Я хочу з тобою про дещо поговорити.

МАРУСЯ: Чому так поважно? Аж мені передав своєї поважності.

ОЛЕКСАНДЕР: Дитина, хіба-ж з тобою можна бути поважним?

МАРУСЯ: Певно, що ні. Я не дитина вже, не ображай.

ОЛЕКСАНДЕР: В тім нема нічого образливого. Я тебе і не трактую за дитину. (Дивиться на неї.) Але ти і гарна.

МАРУСЯ: Така вродилася. Дякую за комплімент.

ОЛЕКСАНДЕР: То свята правда, а нє комплімент. Люди видумали комплімент через те, що часом правда коле очи.

МАРУСЯ (дивиться в книжку).

ОЛЕКСАНДЕР: В тій книжці будеш читати про одну жінку, яку можна-б поставити за взірець нашим жінкам.

МАРУСЯ: Може Жанну д'Арк? Гарний був би взірець?

ОЛЕКСАНДЕР: О ні, про жінку селянського провідника Хоми Мюнцера. Вона вдохновляла свого чоловіка до вільної роботи, післала на війну, хоч щиро його любила.

МАРУСЯ: I сучасні жінки спосібні на жертви.

ОЛЕКСАНДЕР: А ти мене відпустила би на війну?

МАРУСЯ: Чому ні. А чому ти питаєш?

ОЛЕКСАНДЕР: Тому, що тебе люблю і не хочу таїти від тебе. Завтра я виїзжаю до Київа.

МАРУСЯ (злякано): Надовго, Олександре?

ОЛЕКСАНДЕР: Надовго... Може на рік, на два... А може на завжди.

МАРУСЯ (обнимає його): Ти ідеш до військової служби?

ОЛЕКСАНДЕР: Так, кохана.

МАРУСЯ: Любий мій... А мама знає про се?

ОЛЕКСАНДЕР: Знає і одобрює мій вчинок... Ось що, Марусю. Я звільнюю тебе від даного мені слова. Можливо, що я не буду в змозі приїхати навіть на короткий час. Ти-ж ще дуже молода, а серцю, як то кажуть, не накажеш... Може полюбиш кого другого.

МАРУСЯ (зворушене): Ніколи... Я буду твоєю, або нічиєю.

ОЛЕКСАНДЕР: Не кажи так, Марусю. Що може статися, того ніхто не знає.

МАРУСЯ: Невжеш ти мене маєш за легкодушну. Я люблю раз на віки. А щоби ти не мав сумнівів, поберемося, ти підеш до своєї праці, а я до своєї.

ОЛЕКСАНДЕР: Ні, дівчино моя (обнимаються і так сидять). Ми не можемо мріяти хоч би про хвилеве особисте щастя, коли кругом нас панує нужда, зневіра... Ми не маємо права бути щасливими. Всі сили повинні віддати боротьбі за волю, а коли добємося свого і ти будеш мене любити, тоді подумаємо про наше щастя. А до того — щастя повинні заслужити.

МАРУСЯ: Правда, любий. I я піду заслужувати щастя.

ОЛЕКСАНДЕР: Що-ж ти думаєш робити?

МАРУСЯ: Піду на курси сестер.

ОЛЕКСАНДЕР: Не раджу тобі. Ми не можемо покинути маму самітньою. А по друге — коли би сестер був брак, то що іншого. На тих кілька дивізій, що організує український уряд, сестер є досить. Ти скінчиш курс, тебе можуть післати на фронт у яку будь московську частину, або, що ще гірше, у Великоросію і замісць бути корисною Україні, будеш змушена служити її ворогам. Праці є досить серед селян. Їдьте з мамою в село, там відкриєте школу, чи будете провадити позашкільне навчання. Учні будуть, аби було кому вчити. Наш народ споконвіку тягнеться до освіти. Ще у середньовічча загальна освіта стояла вище на Україні, чим в нинішнім часі. Російська школа страшно кривдила народ, деморалізувала, підносила дурман, замісць будь якої науки, виривала дітей нашого селянина і виховувала з них лъокаїв, злодіїв, пяниць-писарчуків, погорджувавших селянською працею, погорджувавших своєю мовою, своїми батьками. Мало котрий з учнів нищих російських шкіл зіставався чесною людиною. Тепер настала пора ті кривди хоч частинно направити. На ряду з російською школою, відкривати школи українські — тимчасово хоч приватні. Навчання, проваджене рідною мовою приєднає вам тисячі. Там — на селі поле твоєї діяльності і там ти принесеш незрівнано більшу користь народові, чим бувши сестрою — хоч би навіть в українському війську.

МАРУСЯ: Добре, коханий. Я піду за твоєю порадою. А чи-ж зможу я сама хоч що будь зробити?

ОЛЕКСАНДЕР: Мама і Варвара Борисівна поможуть. Будете працювати по змозі.

МАРУСЯ: Може підемо до мами. Там обговоримо справу докладніше.

ОЛЕКСАНДЕР: Я думаю, що вона ще не спить. Ходім.
(Виходять).

Завіса.

ДІЯ ІІ.

(Сцена представляє кімнату. Через відчинене вікно видно Марусю на терасі. На стіні образ Христа.

Ява 1.

Ганна Миколаївна, Варвара Борисівна (в кімнаті).

ВАРВАРА: Непокоїть мене довга мовчанка Василя Григоровича. Боюся, щоби не лучилося з ним що злого. Ціла біда з його острим язиком, міг сказати щось необережно, скритикувати уряд, та чого доброго і попав до Лукіянівки. І розвідати нема кому, хоч би Юрій або Олександер приїхали.

ГАННА МИК.: Не будь пессимісткою, Варваро. Василь Григорович по поглядам прихильник твердої влади, має знакомства з гетьманцями, що-ж йому може статися злого, наколи-б навіть критикував поступовання уряду.

ВАРВАРА: Можна тобі говорити. Я сином не беспокоюся так, як чоловіком, а проте син був на фронті.

ГАННА МИК.: Як би сталося що злого з Василем Григоровичем, то його приятелі дали-б знати.

ВАРВАРА: А хіба приятелі ходять з ним невідступно? Арештувати можуть і на вулиці за дрібничку. Після вбивства Айхгорна Німці арештують кожного прохожого, що розглядається по сторонам у районі їх постою.

ГАННА МИК.: Бояться атентатів. Се-ж зрозуміле. Василь Григорович не дитина — він знає військові приписи, не бійся, нічого злого з ним не буде. А може він не має часу писати за працею. (Дивиться на годинник). О, вже друга, певно почта прийшла. Марусю!

МАРУСЯ: Я тут, мамо.

ГАННА МИК.: Що ти там робиш?

МАРУСЯ: Читаю, мамо.

ГАННА МИК.: Іди, голубко, до волости, може є листи.

МАРУСЯ: Добре. (Пішла.)

ГАННА МИК.: Золото, а не дівчина. Як би не вона, не знаю, як би я проводила життя сама.

ВАРВАРА: Гарну невістку будеш мати, Ганно.

ГАННА МИК.: Дай Боже. Аби тільки Олександер скорійше виздоровів. Як дісталася повідомлення, що він ранений, думала, збожеволію. Вона розраджувала мене, заспокоїла.

ВАРВАРА: Тепер війна певно скінчиться. Большевики пропонують угоду.

ГАННА МИК.: Та пропозиція виглядає підозріло. Большевикам треба росправитися зі своїми білими — от і пропонують переговори. А до миру вони не приведуть.

ВАРВАРА: Може.. Україні потрібна також передишка, щоби завести лад внутрі держави.

ГАННА МИК.: Так, передишка потрібна. А ладу як не було, так і не буде. По краю грасують експедиції, з селян здирають контрибуції за знищенні війною майно великих землевласників, під крилом гетьмана організуються білі російські частини. А Німці що виробляють? Їх запрошено, як союзників, а вони поводяться немов в окупованій країні. І Німці і Росіяне стоять на услугах великих землевласників, а нарід бідує ще гірше, як за царських часів. Грабують його, мордують, насилують жінок. Така поведінка підриває авторитет влади і з такими методами урядовання гетьман далеко не зайде. Потрібна тверда влада, тільки розумно тверда, а се-ж переходить всякі граници людяності, перевищує навіть большевицькі поступовання. Там хоч нищать населення в ім'я якоїсь клясової боротьби, прикриваються хоч плюгавою, а все-ж ідеєю. А у нас нищать тільки для того, аби ніщити. Моя думка, Варваро, що гетьманат буде істнувати у нас до часу, поки Німці не заберуться до свого „фадерлянду”.

ВАРВАРА: Правда, помилок богато. Знаєш, коли рубають ліс, летять тріски. Так само і в державі. Поки настане сякий такий лад, ллються кров і слізози.

ГАННА МИК.: Ти говориш байдужно, немов би тебе се не боліло. Се-ж людські страждання. (Входить Настя.)

Ява 2.

Попередні і Настя.

НАСТЯ: Прошу вас, в мене дівчина заслабла. Просила-б прийти поглянути.

ГАННА МИК.: А що в неї такого? Горячка є?

НАСТЯ: Та ні. Дуже корчиться на живіт. Я вже просила стару Горпину, вона відшептувала уроки, та не помогло.

ВАРВАРА: Я піду, побачу Ганусю. (До Насті.) Заждіть, я зараз уберуся. (Виходить і по хвилі вертає одягнена.) Ну, я готова. Ходім, Насте. (Виходять.)

Ява 3.

ГАННА МИК. (сама): Ось, нема навіть фельдшера у волості. Люди ходять по шептуках, по знахорах. Нема учителья. За те аж три поліцейських. (Гірко.) Ні, не можна закинути гетьманському урядові реакційність, бо за царата тут був один поліцейський стражник, а тепер аж три. Се не аби який прогрес. А якої інтелігентності набралися, зараз видно, що перебули революцію. Приходять, рекомендуються, подають руки. Думала і справді, що то якісь інтелігентні, ідейні прихильники гетьманату, а вони і слова сказати не вміють. Українські урядники, а говорять тільки поганою московчиною. „Ви училися із книг, а нас учит жізнь”, гарно виучила, нема чого казати. Хабарничити виучила, продавалась за фляшку самогонки, кпитись над селянами, кати. (Входить Маруся).

Ява 4.

Ганна Миколаївна і Маруся.

МАРУСЯ (обнимає Ганну Миколаївну, весело): Матусю, Олександер іде.

ГАННА МИК. (радісно): Не вже-ж? Що, є лист?

МАРУСЯ: Є, є... Ой, яка я рада. (Сміється.) Ось, почтівка від Олександра.

ГАННА МИК. (голубить її і читає): „Дорога матусенько, я вже здоров, завтра випишусь із госпіталя і на який місяць приїду до вас подихати вільними грудьми. Юрко бере відпустку на кілька днів... Хотів пристати до нас і Василь Григорович, та нежданно виїхав у Полтавщину в якихсь важких справах. З собою привеземо ще одного мого товариша, котрого Маруся певно не знає — Ярослава Скляренка. Цілую. Олександер.

МАРУСЯ: На цілий місяць... Цілий місяць будемо вкупі, мамо... От щастя. Коби скорійше приїхав.

ГАННА МИК.: Писано четвертого, а нині шестого. Певно ще вчера були у повіті. Коли виїхали нині рано, то за яку годину повинні приїхати.

МАРУСЯ: Я буду виглядати.

ГАННА МИК.: Зажди. Ти знудьгувалась, доню?

МАРУСЯ: Знудьгувалася, мамо... Ви-ж знаєте, що... (червоніє і дивиться вниз).

ГАННА МИК.: Що ти його любиш? Знаю доню вже дав-

но. Знала ще тоді, як ви обоє ховалися з своїм коханням. Любітесь з Богом, діточки. Коби тільки спокій настав — поберется тоді (голубить Марусю).

МАРУСЯ: Треба порадувати Варвару Борисівну. (Хоче йти).

ГАННА МИК.: Її нема, пішла на село до слабої дівчини.

МАРУСЯ: Шкода, вона так побивається.

ГАННА МИК.: Прийде, то зробимо її несподіванку, тож то зрадіє.

МАРУСЯ: Треба-ж приготувати кімнату гостям. А у нас і місця нема.

ГАННА МИК.: Ти хіба переберешся до мене, а в твоїй кімнаті розмістяться гости.

МАРУСЯ: Всі три?

ГАННА МИК.: Вони товариші, помістяться в трох по студентськи. О, добре, що не забула. Треба зготовити перекуску, до вечера ще далеко, а прийдуть голодні. Тетяно! А ходи-но сюди, голубко. (Входить Тетяна).

Ява 5.

Ганна Миколаївна, Маруся, Тетяна.

ГАННА МИК.: Готуй, Тетяно, полуденок. До нас їдуть гости.

ТЕТЯНА: Гості?! Може Олександер?

МАРУСЯ: Угадала. Іде, ще й з двома товаришами. За яку годину може наспітують.

ТЕТЯНА: О, то треба поспішити, щоби гостям не довелось ждати голодним.

ГАННА МИК.: Зготуй, хіба, Тетяно, холодну перекуску.

ТЕТЯНА (виходячи): Добре, добре.

Ява 6.

Ганна Миколаївна і Маруся.

МАРУСЯ: А Олександрова рана вже загоїлася, правда?

ГАННА МИК.: А вже-ж. Хорий з госпіталя не виписувався.

МАРУСЯ: Який то він тепер виглядає? Я не можу уявити його собі у військовім убранню. Певно він вже має вуса?

ГАННА МИК. (сміючись): Може і бороду запустив як чернець. Яка ти ще дитина. Хіба-ж не все одно, чи має він вуса, чи ні?

МАРУСЯ: Все одно, але... Як би мав хоч маленькі вуса — вони були-б йому дуже до лиця. (Входить Варвара Борисівна).

Ява 7.

Попередні і Варвара Борисівна.

ВАРВАРА: Кому то вуса були-б до лиця? Може Олександріві?

МАРУСЯ: Ні, Юркові вашому. Ми так собі балакаємо з мамою.

ВАРВАРА: Було що на почті?

МАРУСЯ (стараючись бути поважною): Пишуть ще.

ВАРВАРА: Як? Нема нікому листів?

ГАННА МІК. (в тон Марусі): Нема... Що-ж з Настиною дівчиною було?

ВАРВАРА: Найлася зелені, то корчі вхопили. Вже полекшало.

МАРУСЯ (показує поchtівку): Почта...

ВАРВАРА: Се мені? Покажи.

МАРУСЯ: Не покажу. (Ховає).

ВАРВАРА: Буде тобі пустувати, дай сюди. (Вихоплює поchtівку з кишені Марусі — сміються. Варвара Борисівна читає про себе). А Василь Григорович виїхав у Полтавщину. Чого-ж би?

ГАННА МІК.: По службі. Певно обняв яку високу посаду.

ВАРВАРА: Вже ї високу. То написав би Олександер. А мій Юрко не черкнув ані словечка. Ото хлопчиксько.

ГАННА МІК.: На поchtівці богато не напишеш. Приїдуть, то довідаємося. Вже десь будуть недалеко. Може за версту, за дві. (Чути стукіт фіри). А може се вже вони. (Всі кидуються до вікна.) Вони, вони (вибігають — за сценою чути радісні привітання, за яку хвилю входять).

Ява 8.

Попередні, Олександер, Скляренко і Юрко у військових одностроях.

ОЛЕКСАНДЕР (в дверях): Входіть наперед господині, а ми вже за вами.

СКЛЯРЕНКО: Не будь через лад інтелігентним, Олександре... Се не на часі.

ОЛЕКСАНДЕР: Здається, ви сего козарлюгу знаєте. Ах,

не всі. (До Марусі, яка радісно дивиться на него:) Се мій товариш Ярослав Дмитрович Скляренко — моя наречена Марія Михайлівна, чи по просту — Маруся (подають руки.)

СКЛЯРЕНКО (На пів жартом): О, то ти вже і наречену маєш, а мені ніколи й не говорив. (До Марусі): Дуже мені приємно познайомитися з будучою дружиною моого найліпшого друга. (Маруся червоні і соромливо опускає очі).

ГАННА МИК. (до Скляренка): Засоромили мені дівчину. (До всіх:) Прошу сідати, зараз принесемо що небудь перекусити.

ЮРКО: Щоб старости сідали (сідають).

СКЛЯРЕНКО: За перекуску не турбуйтеся, Ганно Миколаївно. Ми обідали яких 5 верст звідси.

ВАРВАРА: А може ви тільки так говорите?

ОЛЕКСАНДЕР: Правда, ми неголодні. От помитись не шкодило би... На дорозі курява.

ГАННА МИК.: Тетяна пішла на село, хіба я зараз приготую (виходить).

Ява 9.

Попередні, без Ганни Миколаївни.

ЮРКО (дивиться на Варвару): Ох, якже ви змінилися, мамо.

ВАРВАРА: Старіюся, сину, та і журба за тобою, за татом...

ЮРКО: Не журіться, мамо. Тато здоровий, почуває себе добре.

СКЛЯРЕНКО: За роботою і віддиху не має. Хотів був приїхати з нами, та несподівано виїхав на Полтавщину.

МАРУСЯ (несміло): Василь Григорович де служить?

ЮРКО (жартом): Від тижня у міністерстві внутрішніх справ, панночко.

Ява 10.

Тії-ж і Ганна Миколаївна.

ГАННА МИК. (входячи): Прошу, вода готова.

ОЛЕКСАНДЕР: Ну, хлопці. Ідіть чепуритися.

СКЛЯРЕНКО: Іди сам. Ти-ж просив води.

ЮРКО: Мені і так добре.

ОЛЕКСАНДЕР: Не забувай, що ти не в війську, там міг не митися від суботи до суботи.

СКЛЯРЕНКО: Господар повинен подати примір гостям.

ОЛЕКСАНДЕР: Га, коли так, то ходім же всі. (Виходять.)

Ява 11.

Тії-ж без мушин.

ВАРВАРА: Як, Марусю, подобається тобі Скляренко?

МАРУСЯ: Я йому не придивлялася. На перший погляд здається сердечний хлопець. Тільки жартує заботого. Чи він завжди такий?

ГАННА МИК.: Завжди. До него ніяка біда не чіпляється, все жартує.

ВАРВАРА: Відомо, козак. Як був студентом, то дуже соромився.

МАРУСЯ: А Олександер сумний, тільки вдає веселого... Блідий...

ГАННА МИК.: Ще не зовсім здоровий. В госпиталі не мав руху, то і виглядає блідий, а може ще до того має що на душі... Сеж війна, а на війні людина бачить страхіття... А він вразливий.

МАРУСЯ: Бідний (зітхає).

ВАРВАРА: А тобі жаль його?

МАРУСЯ (сумно): Жаль. Він мучився від рані. А ще й духова мука. Він всею душою віддався визвольній справі, а що робиться тепер? Замісьць визволити, ще гірше поневолили. Катують народ... Його се болить.

ГАННА МИК.: Будь веселішша, Марусю, відкинь сумні думи. Ще твій настрій перейде і на гостей.

МАРУСЯ: Я буду вдавати веселої. Тепер можна і сумною бути, бо їх нема.

ВАРВАРА: Сумні настали часи. Що-ж зробити. Може згодом направляться відносини. Нарід раз переболіє.

ГАННА МИК.: Легко так казати. А уявити себе у положенню катованих. Як їм терпіти... Боротьба побирає жертви, а як видно, ті жертви не пішли на користь.

ВАРВАРА: Користь є... Нехай уряд і суворо відноситься до народу, все-ж таки те відношення обмежується правом. Робляться помилки і на помилках люди вчаться на будуччину. (Входять мушкини).

Ява 12.

Тій-ж що і в 10 яви.

ОЛЕКСАНДЕР: Ти, Скляренку, вимившись на сорок літ помолодів.

СКЛЯРЕНКО: Ото видумав. Та-ж я не маю і двайцять п'ять.

ОЛЕКСАНДЕР: То правда. Але причепурившись, ти дуже молодо виглядаєш. Я-б не дав тобі більше сімнайцять років.

СКЛЯРЕНКО: Тобі ще жарти в голові. Розкажи ліпше, як тобі поводилося у госпиталі.

ОЛЕКСАНДЕР: Лежав та нудив світом, от і все. Ти може думаєш, що я танцював там, чи що? Ти в військовім госпиталю не був, то ще не знаєш.

ЮРКО: Не був, аби в добру пору сказати, тай бути не хоче.

ГАННА МИК.: А вам же як проходив час у війську?

ЮРКО: На фронті несогірше, а у запіллю муштра через лад допікає. Цілий день ходи і ходи, як оголашений, а думати навіть неможливо, бо треба уважати на подавання команди. На фронті ліпше.

СКЛЯРЕНКО: Ого, який вояка. Козацьку натуру маєш, мій хлопче. Як не пити, то когось бити.

ЮРКО: А певно. Та-ж я козацького роду.

ОЛЕКСАНДЕР: Тільки що козаки вміли ліпше їздити верхи, чим ти. Знаєте, він скоро після того, як вступив до війська, на запит сотника, що робив би, коли-б за ним гналися вороги, відповів: „кинув би коня і пішки втікав би”. (Всі сміються.)

ЮРКО: То було колись. Тепер їзджу добре.

СКЛЯРЕНКО (вдає співчуваючого): Напав на Юрка, а чому не розкажеш про себе?

ОЛЕКСАНДЕР: Розкажу і про тебе. Ти, мабуть, уже забув, як у Ніжині картав тебе сотник за кріс. Коли він оглянув твій кріс і спитав тебе, для чого ти його маєш, а ти відповів: „для того, щоби мав що чистити”. (Сміються.)

СКЛЯРЕНКО: Я сказав правду. Він був зіпсаний. Ми от розбалакуємо, а на пань і уваги не звертаємо. Чи-ж можна бути такими нечеснimi?

ГАННА МИК. (усміхаючись): Що ви? Тут-же самі знайомі. Пощо церемонії заводити?

ВАРВАРА: Ми тут і так говоримо і говоримо. Тепер ви говоріть про своє життя, а ми будемо слухати.

ГАННА МИК.: Які новини в Київі?

СКЛЯРЕНКО: Думаєте, що ми знаємо? Що вичитаемо у часописах, то і знаємо. Про вчинки карних експедицій, думаю, і ви знаєте. Хіба може не знаєте, що в Київ приїхала большевицька мирова делегація. Цікаво, що червону Росію заступають не Москалі. — Раковський і сам не розбере, якої він нації, а Мануїлський Українець-Волиняк. Мабуть бідні большевики на дипломатів.

ВАРВАРА: І вже почалися переговори?

ОЛЕКСАНДЕР: Вже. Українські представники завернули були їх до Москви, бо не мали формальних повновластей, тільки Раковський лишився в Київі.

ГАННА МИК.: Може щоб навязати зносини з київськими комуністами?

ОЛЕКСАНДЕР: За його кроками певно слідили. Сі переговори не ширі, бо щось довго тягнуться. Може большевикам треба вивідати слабі сторони уряду, чи настрої суспільства для дальній війни, от і прикриваються переговорами. Гетьманський уряд також веде дволичну політику; готов міритися з большевиками і до красновців залишається.

СКЛЯРЕНКО: Може хоче згоди з обома. Вони-ж ведуть війну переважно на українській території.

ОЛЕКСАНДЕР: То нехай попросить російських білогвардійців неорганізуватися на Україні. Боюся, що Українці гинули даремно в боях з большевиками. Коби все не скінчилось зміною червоної Росії білою.

ЮРКО: Як так, то не варта було і город городити. Німці хитріші, не хочуть проливати кров за гетьмана. Завжди держуться у чемнім віддаленню за нами.

ВАРВАРА: Ви, як бачу, розчарувалися.

СКЛЯРЕНКО: Є чого розчаруватися. Голова Української Держави опирається на ворогах України, а український народ безкарно катується. Гетьманови навіть українська армія непотрібна, бо Українці у карну експедицію не підуть. Хотіли вжити до експедиції і наш полк, він один із більш надійних, так наш полковник сказав, що не дасть ні одного воїка, бо розуміє інакше призначення війська. Нас залишили в спокою, але дивляться косо. Коли небудь можуть розформувати.

ЮРКО: А тоді куда-ж нас Бог понесе? До сердюків?

ОЛЕКСАНДЕР: Куди-б не було. Скрізь можна бути порядною людиною.

СКЛЯРЕНКО: Я радив би вам перебратися до міста. Тут небезпечно.

ГАННА МИК.: Ми маємо працю у селі. Сяк-так провадимо навчання дітей.

ОЛЕКСАНДЕР: Навчання не втече, як би вже завівся який небудь лад.

МАРУСЯ: Що з тобою, Олександре? Адже колись ти говорив, що се найважнійша праця?

ОЛЕКСАНДЕР: Так і нині думаю, але не такі тепер часи. Коли уряд не дбає про виховання громадян, то приватна ініціатива дуже мало поможе. На селі можна наразитися на прикрай несподіванки.

ВАРВАРА: Які-ж то несподіванки можуть бути?

СКЛЯРЕНКО: От, приміром, вибухне повстання. Куди ви дінетесь тоді, або хто вас оборонить?

ГАННА МИК.: Селяне нас люблять, то обстануть за нами.

ОЛЕКСАНДЕР: З селянами можуть не рахуватись. Росіяне обох кольорів, а навіть і гетьманський уряд, зараховують загал селянський до своїх ворогів.

ЮРКО: Е, сим не лякай. А чого Росіян понесе сюди?

СКЛЯРЕНКО: Може їм забагнетися будувати велику Росію, як колись було. Зрештою, на український хліб кождий охочий. Біла Росія воює з червоною, а весь тягар війни падає на Україну.

ГАННА МИК.: Правда, те що витворюють тепер на Україні, переходить всякі граници.

ОЛЕКСАНДЕР: Так воно і є. Тож на опіку селян нічого сподіватися. В місті безпечнійше.

ЮРКО: Ходім ліпше в сад, годі страшити. Може в саду прийдуть до голови більше оптимістичні думки. А киснути літом у кімнаті шкодить на нерви і апетит.

ОЛЕКСАНДЕР: Маєш рацио. Ходім, пройдемося. А ви з нами?

ГАННА МИК.: А вже-ж самі не зістанемося. (Всі виходять).

Завіса.

ДІЯ III.

(Сцена та сама, що в 2 дії. Вечір).

Ява 1.

Ганна Миколаївна, Маруся, Тетяна, 2 дівчині.

ГАННА МИК. (нервово): Добре, що прийшли, дівчата, буде трохи не так страшно. Я ще просила старого Охріма прийти, та щось довго нема. З хвилі на хвилю можуть прийти большевики.

1 ДІВЧИНА: І на селі бояться. Розказують про тих большевиків страхіття. Будьто навіть малих дітей мордують. Не приведи Господи їх бачити.

ГАННА МИК.: Не бійтесь. Все в Божих руках. Ми самі не можемо відклонити те, що має бути. Ви, дівчата, ляжете з Марусею в одній кімнаті, а я з Тетяною, буде все таки веселіше. Наші вже давно відійшли?

2 ДІВЧИНА: Скоро з полудня. Я бачила, як відходили останні козаки. Пращалися, то казали, що за кілька днів знов будуть.

ТЕТЯНА: Дай то Господи!

ГАННА МИК.: Коби хоч приходили скорше. Ждати в непевності, то тільки мука, година здається роком. Будьмо спокійні, може нічого злого не станеться. Вони також люде. Йдіть, дівчата, спати, та й ти Тетяно, а ми ще трохи посидимо з Марусею. Там вам постіль приготована. Покажи їм Тетяно.

ДІВЧАТА: Добраніч (виходять з Тетяною).

Ява 2.

Ганна Миколаївна і Маруся.

ГАННА МИК.: Добраніч, дівчата. (Ходить неспокійна.) Ти не боїшся, Марусю?

МАРУСЯ: Ні, мамо. Що має статися, те станеться, чи я буду боятися, чи ні. Нащо нервуватися, ліпше обдумати спокійно наше положення, поміркувати як нам поводитися при новій владі. Ох, як би то був з нами Олександер! Зорганізував би опір большевикам, коли-б прийшлося гинути, то хоч знали-б за що. А так треба чекати кінця, бо ж не можна нічого вдіяти. Щоби була хоч яка будь зброя.

ГАННА МИК.: Борони тебе Боже висловлювати подіб-

ні думки при большевиках. Се-ж рівно як копати собі яму.

МАРУСЯ: Та-ж ще большевиків нема. Я не дитина, щоб вириватися з своїми думками перед чужинцями. (На вулиці гамір.) О, певно вже в селі, галасують, страшать людей.

ГАННА МИК.: Я буду молитися. (Іде і клякає перед образом, Маруся клякає разом з нею.) Молімся, доню, просім захисту у Бога, бо на землі нас вже ніхто не оборонить. Молімся за наш народ, за правду... (Дивиться на образ.) Милосерний Господи! Ти проповідував людям любов, був Сам найвищим воплоченням любові і правди і умер на хресті за правду Твоїх святих законів. Для тебе не було вибраного і невибраного, всім Ти ніс світло правди... Люди потоптали ногами твій закон святий, дужі поневолили слабших, убивають, мучать своїх братів во імя лже-брادرства, руйнують наш обездолений край, бажають знов поневолити нас, перетворити у своїх рабів. Дикими звірями ідуть вони під прапором крові, несуть ненавість, кров і смерть, фарисейськими устами проповідуючи волю, рівність і братерство. Не визнають вони Твоєї святої правди, не визнають і Тебе, о, святий Боже... Не допусти топтати Твоєго Імені, топтати Твоїх відвічних законів, не допусти, Всемогучий, згинути нам від руки ворогів нашого народу. Молимо Тебе, благаємо, Великий Боже. Невже-ж кров замучених тисячів наших синів, слізози і зойки зганьблених жінок, плач голодних осиротілих дітей не доходять Твоєго слуху... Ти вчув стон Ізраїля в Єгипті і вивів їх із неволі, а наш народ віками стогне гноблений, віками катується не тільки поганами, але й визнавцями Твого імені. Віримо, о, Боже в Твою милість. Віримо, що ти не попустиш неправства. Ти насилаєш покуту за гріхи наші, але Ти Милостивий і Люблящий!.. З покорою віддаємося Твоїй святій волі, Твоїй мудrosti. (Плачуть.) Великий Боже! Ми ніколи не бажали панувати над другими, мусіли взятися збройно обороняти своєї волі, свого життя перед заздрісними сусідами. Поможи нам, Боже. Дай нам силу, дай святую віру у правість нашого діла. Дай відвагу спокійно стрінути смерть за правду, за свій народ. Наші сини жертвують своє життя по Твоїй заповіди — більшої ніхто любови не має, як той, що положить душу свою за друзів своїх... Спаси і сохрани наших синів, що стали в оборону немічних старців і дітей... Поможи оборонцям рідного краю, відгони від них злі помисли, страх перед смертю, недопусти зневіри у нашу ідею в їх душі. Спаси моого сина, Господи.

Даруй йому життя на користь народу... Наколи-ж Твоє Прovidіння постановило йому смерть, дай йому мужність перенести мучення відважно, з свідомістю своєї правоти. Віримо, о, Боже, що без Твоєї волі не впаде і волос з голови і віддаємося Твоїй охороні. (Плачуть. Стуки в двері і крики: „Ей, отворяй там”.) Боже Праведний, зашти і охорони нас. Дай нам силу, Боже. (Стукіт і крик „отворяй”). Вже йдуть... (Встають. Ганна Миколаївна йде до дверей.) Хто там?

ГОЛОС (з надвору): Отворяй, чорт.. Не знаєш хто?

ГАННА МИК. (отворяє двері. Входять Аронзон, Сидорчук і два червоноармійці.)

Ява 3.

Тії-ж, Аронзон, Сидорчук і червоноармійці.

АРОНЗОН: Чтож, к буржуям попалі в гості, товарищи. Что ви не приветствуете нас? Может не нравится?

ГАННА МИК.: Вибачте, я перестрашилася з несподіванки.

СИДОРЧУК: Не бійтесь.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Не бойся, тетка, ми також люді. Вот прийми нас хорошенко і нічого плохого тебе не станеться. (Побачив Марусю, що перестрашена стоїть у кутку.) А ето твоя доч, чо лі? Красівя девушка, чорт побери (підходить до неї блище).

АРОНЗОН: Давайте нам ужин, только хороший. У вас должно бить всего довольно.

ГАННА МИК.: Зараз, а що ви хочете?

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Масло, яйця, сало давай. Небось петлюровцами всего не стравилі.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Чорт їх бери, петлюровцев. Пусть ідет скорее несет есть. Жрати страшно хочеться. (Ганна Миколаївна іде, Маруся іде за нею).

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Постой, чего боишся, удіраеш? (Задержує Марусю).

АРОНЗОН: Пусті єє, пусть ідет к чорту. (Маруся іде за Ганною Миколаївною).

Ява 4.

Аронзон, Сидорчук і червоноармійці.

АРОНЗОН: Нужно сделать обиск в доме. Іш перепу-

галіс жовто-блакітная сволоч. Тут навірно что нібудь найдом.

СИДОРЧУК: Може по вечері зробимо обиск. Хочеться їсти, цілий день не ївши.

АРОНЗОН: Пусть буде по вашему. (Тихіше.) Нужно припугнати їх, тогда добємся чого ліш захочем.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Правильно. (З другої кімнати чути шептіт. Стрівожено): Там кто то есть? Навірно Петлюровци... (Червоноармійці хватають за зброю і підходять до дверей, однак бояться відчинити.)

АРОНЗОН: Ей, кто там? Виході!... (Павза.)

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Виході, сволоч! Стрілять будем. (Ціляє в двері і стріляє, по чім з кімнати виходять перелякані дівчата, а з других дверей Тетяна.)

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: О, да, тут цілий бардак. Баб до чорта, а мужики удралі.

АРОНЗОН: Ви кто такі?

ДІВЧАТА (перелякано): Ми... з тутейшого села... Ходимо вчитися та часто і ночуємо.

АРОНЗОН (до Тетяни): А ви?

ТЕТЯНА: Я живу тут.

АРОНЗОН: Сволочі, марш домой.

ТЕТЯНА: Тепер ніч... Вони до дому не підуть.

ДІВЧАТА (плачучи): Ми боїмось...

СИДОРЧУК: Нехай остаються, товариш Аронзон. Тепер же ніч, куди вони підуть.

АРОНЗОН (дивиться строго на Сидорчука): Чорт с ними, путаться еще з бабем...

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Пусть скорей несуть ужин. Где оні пропалі, бежалі может бить?

ТЕТЯНА: Ідіть, дівчата, поможіть зладити. (Дівчата виходять і по хвилі вносять закуску. Червоноармійці і Аронзон кидаються на принесене).

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Вот не надялиссь есть за буржуйским столом.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Еслі би самогонки еще. Ей, хазайка, у тебе нет самогонки?

ТЕТЯНА: Нема.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Смотрі! Іскать будем.... А найдем, будет хуже.

ТЕТЯНА: Можете собі шукати.

АРОНЗОН (кричить): А где-ж хозяйка? Спряталась чортово атродье. Відно ненавідіт нас! Хозяйка! (Входить Ганна Миколаївна і Маруся).

Ява 5.

Аронзон, Сидорчук, 2 червоноармійці, дівчата, Ганна Миколаївна, Маруся і Тетяна.

АРОНЗОН (ість, глузливо): Что-же, вам не нравляться гості, что ви не попросілі нас к столу? Ну, да ми і самі не стесняємся. Нам ваша буржуазная вежливость не нужна... Нужно только поговорить с вами. Где ваш муж?

ГАННА МИК.: Умер на засланню в Нерчинську.

АРОНЗОН: У Нерчинску? Гм... Где-ж ето Нерчинск?

ГАННА МИК.: У східній Сибірі.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Революціонер, значит...

СИДОРЧУК: Дайте спокій, товаришу Аронzon. Се-ж жінка революціонера.

АРОНЗОН: Гм.. А до какой партії он принадлежал?

ГАННА МИК.: До Селянської Спілки.

АРОНЗОН: Не знаю, не слыхал... А синовей ви імеете?

ГАННА МИК.: Що се, допит?

АРОНЗОН: Так, допрос. Говоріте со мною общепонятим язиком. Я по хохлацкі не умею.

ГАННА МИК.: Однак дуже добре розумієте мої відповіди.

АРОНЗОН: Не розсуждать. Ми здесь хозяева. Отвечайте на вопросы. Синовей ви імеете?

ГАННА МИК.: Маю одного.

АРОНЗОН: Где он? В петлюровской армії?

ГАННА МИК.: Давнійше був в українській армії, а тепер не знаю. Може вже нема живого.

АРОНЗОН: А ето кто? Ваша doch?

ГАННА МИК.: Моя вихованка.

АРОНЗОН: Смотрите, говорите правду. Ми все равно знаем, что нам нужно... Ага! Как ваша фамілія?

ГАННА МИК.: Ярченкова.

АРОНЗОН: Ага! Как вы относитесь к советской власти? Только говорите правду...

ГАННА МИК.: Смішно питати про відношення людей до власти, як тої влади не бачили.

АРОНЗОН: Не абминайте вопроса, говорите прямо...

ГАННА МИК.: Не можу нічого сказати, бо ще не зорієнтувалася.

АРОНЗОН (до Марусі): А ви?

ГАННА МИК.: Вона ще майже дитина. Які в неї можуть бути погляди...

АРОНЗОН (строго): С вами не говорят. (До Марусі.) Ну, отвечайте? (Маруся мовчить.) Молчить, хохландія, ну да после заговорит.

ГАННА МИК.: Як ви можете вимагати прихильності до совітської влади, коли ви псуете відносини своїм поступом.

АРОНЗОН: Не разговаривать... Ви арестовані. (Всі перелякано дивляться на него).

ГАННА МИК.: Боже мій, за що?

АРОНЗОН: Пусть ваш петлюровський Бог спасет вас от ареста... (До червоноармійців.) Товарищі! В двоїх отведіте к комісару полка етих петлюровок.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Сейчас ночю? Может можно било би завтра рано. Ночю опасно. Могут напасть бандіти в лесу.

АРОНЗОН: Правда, я не подумал об етом. Запереть їх в одній квартирі і стерегите, что би не удралі случайнно.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: А етих куди подеваем (показує на дівчат.)

АРОНЗОН: А чорт с німи, ето не опасні. Нагнати їх. Убірайтесь, чтобы і духу вашого здесь не било.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Нужно би їх обіскать. Может спряталі что нібудь. (Іде до дівчат і облапує одну, потім другу. Дівчата плачуть.)

ГАННА МИК.: Пустіть їх, вони-ж не „буржуїки”.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Все ви одінакові, хахли прокляті. (До дівчат.) Гоніте к чорту в зуби. (Перестрашенні дівчата з плачем виходять.)

Ява 6.

Попередні, без дівчат.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Ванька! Пойдем, догонім іх... Пойдем...

ГАННА МИК.: Се-ж гірше розбою, гидота. Чи в такий спосіб ви приєднуєте симпатиків до совітської влади всюди?

СИДОРЧУК: Будьте хоч на сей раз людьми.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Брось, Серьога, чорт с ними.
Пусть ідуть. Такого добра найдем...

АРОНЗОН: Заприте їх в комнате. Адін буде сторожить.
а ми сделаєм обиск. Кто останеться сторожить?

СИДОРЧУК: Хоч би і я.

АРОНЗОН: Ви? Смотрите. (По надумі.) Хорошо. Ви оу-
дете на посту целую ночь.

СИДОРЧУК (підходить до жінок): Ідіть, не заставляй-
те себе просити. (Жінки ідуть в кімнату, звідки виходила Тетяна. Червоноармієць входить разом з ними і по хвилі вер-
тається.) Все в порядку. (Сідає на стілець коло дверей).

АРОНЗОН: Хорошо. А ми до роботи. (Підходить до
книжної шафи і відчиняє.) Тьфу, чорт, книги, вот невидаль
какая... А может в книгах деньги спрятані? Чорт с ними --
если будем іметь время, посмотрим, а сейчас некогда.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (іде до другої шафи): О, тут
есть чим поживится. (Всі крім Сидорчука кидаються туди.
З шафи виймають жіноче шмаття, черевики, білля і пакують
до мішків).

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: А ти, Сидорчук, почему нічого
не береш?

СИДОРЧУК: Я на варті (нехотя). А як би і брав, то
що буду робити з жіночим шматтям?

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Вот дурак! Подарил би какой-ні-
будь хохлушке за ночь, не знаєш?

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Он хохол, так ему жаль своїх.
(Аронзон виходить до другої кімнати.)

Ява 7.

Сидорчук і червоноармійці.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (тихо): Аронзон пошел по дру-
гим комнатам. Пойдем і ми.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Еслі найдет что, авось поделітся.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Какже, жді, найдет деньги ілі зо-
лото, так себе заберет. Смотри, сколько у него золотих ко-
лец...

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Чорт его побери. С нім спо-
рить опасно. Сейчас заявят комисару. Он только притворя-
ется комуністом. Не знаєш, тебя еще не было, так он отдал
под суд четыри красноармейцев за то, что взялі у Жида хле-

ба і молока. Їх всіх разстрелялі.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Вот чорт. Жид тягнет за Жидом. А почему не заявит ніхто по команде?

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: За кождим грехи водяться, так бояться. А по висших должностях сидят такоже Жиди. Ворон ворону глаз не виклюєт...

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Вот тебе і советская власть.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Бежал би, да некуда. Разве к Махновцам. Там так само дозволено грабити. А босяком бить надоєло. Голодал, мерз в городе, только і живеш, бивало, тем, что потягнеш на базаре. Ну і пошел в красную гвардію. Тут не жите, а маліна, все, что найдеш, то твоє, дєвок сколько хочеш — живем... (Входить Аронзон.)

Ява 8.

Аронзон, Сидорчук і червоноармійці.

АРОНЗОН: Очистілі, товарищі? Чтож, барахла набралі довольно, виполнілі мешки. Я не нашел нічого, только часи взял в спальнє. Должно попряталі хорошо, прокляті. (Дивиться на рушники по стінах.) О, і ето пригодітся, хоч на портянки. (Бере рушники.) А ти, Сидорчук, нічого не береш? Буржуєв жаль, что лі?

СИДОРЧУК: Я на службі.

АРОНЗОН: Хорошо, с тобой поделятся товарищі. (З другої кімнати чути голоси.) Молятся — Бог іх не ізбавит от наших рук. Ми над німи і господа і боги. (Сміється.) Ненавиджу їх проклятих паразітов. Только ми — можем пользоваться всеми благами житні. Буржуї своє отжилі — ім нет места в рабоче-крестьянській стране. Смерть їм... Правильно я говорю?

1 і 2 ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ: Правильно, товарищ Аронzon.

АРОНЗОН: Завтра отправим їх в штаб полка, а там, на вірно, пойдут дальше і в „расход”... О, рабочі умеютправлятися с своїми врагами. Ми їм покажем Україну...

СИДОРЧУК: Оні же ні в чём невинні, ето же женини.

1 і 2 ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ: Что ти панімаєш... Все оні напитані однім духом. Нужно унічтожить їх с корінем. Тебе їх жаль... Смотрі, чтобы і тебе не попало.

СИДОРЧУК: Не жаль, только я говорю правду.

АРОНЗОН: Смотри лучше за арестованими. Іш, какой оборонец правди виїскався... Смотри, отвечаешь за аресто-

ваних головою. Пойдемте спати, товарищі, там єсть хороша постель для двоїх, а третій ляжет на діване. А ти смотри, не засні... (Виходять, забравши з собою кріси.)

Ява 9.

Сидорчук самий.

СИДОРЧУК (довго сидить мовчки. З кімнати, куди пішли червоноармійці, доноситься сміх і голоси, поволи стихають і чути храп): Здається, вже поснули, а може так притихли, хочут підслухати. (Ходить по кімнаті і співає:)

Ви жертвою в бою нерівнім лягли,

З любови до свого народу... (Мовчанка.)

Заніс мене нечистий до їх банди, і не знаю, як втікти від них. Я не можу дивитися на їх гидкі вчинки, на рабунки, а мушу притворюватися, мушу приймати уділ в їх мордерствах. Рабують може і дуже добрих людей, забирають одіж, щоб дістати коханку на ніч. І се влада, яка ніби то хоче завести справедливий лад на землі (Павза.) Втікав би я до Українців, так боюся... Як вони мене приймуть? Не повірять, ще й за шпіона порахують. В війні не розбираються довго. І мушу служити ворогам, мушу спокійно дивитися як чужинці мордують моїх братів. От, хоч би і нині. Жаль мені сих жінок, а мушу це стерегти їх, щоб не втікли. Тяжко маскуватися, та нічого не вдієш. (Мовчить, іде і прислухується до дверей.) Сплять, а ті бідолахи плачуть і моляться. А що, як би звільнити сих жінок і самому втікати з ними? Може би перейшли через фронт, вони знайомі з місцевістю. Але як зловлять — то смерть. (По надумі.) Е, все одно. Зроблю добре діло, тим змію з себе хоч частину гріхів проти свого народу. Або пан, або пропав. Два рази вмирати не прийдеться. (Рішучо іде до дверей і входить в кімнату арештованих. По хвилі виходить він, Ганна Миколаївна, Маруся і Тетяна.)

Ява 10.

СИДОРЧУК (по тихо): Вірте мені. Я наражую своє життя, бо не в силі служити сим розбишакам. Втікаймо як найскорше до Українців. Ви знаєте де фронт?

ГАННА МИК.: По полудни були ще в селі козаки. Фронт десь недалеко. Але як втікати; по дорозі перехоплять. Ми невинні і не боїмось.

СИДОРЧУК: Ви ще большевиків не знаєте. Рішайте, або йти, або вертайте назад. Кожда мінuta дорога.

МАРУСЯ: Втікаймо, мамо.

ГАННА МІК.: Треба взяти одежі. (Дивиться у шафу.) О, вже очистили.

СИДОРЧУК (тихо): Скорше, коли вам життя дороге. Кождої хвилі вони можуть пробудитися. (Жінки похапцем беруть, що попало.) Готові? З Богом. (Двері раптом відчиняються, вискають червоноармійці і Аронзон з направленими на втікачів крісами).

Ява 11.

АРОНЗОН: Руки вверх... (Злорадно.) Ого! Червоноармеец спасает буржуазію із рук пролетарського правосудія, хочет бежат с ними к помешникам. Вот і вер после етого хохлам. (До червоноармійців.) Повязать їх. (Червоноармійці кидаються на Сидорчука і вяжуть назад руки. Жінки плачуть.)

СИДОРЧУК (твердо): Так, Жиде, я хотів спасті їх з ваших рук. Я знат, що мене за се жде, і смерти не боюся. Шкода, що не міг заколоти вас. Ви мене перехитрили, забрали і мій кріс. Ви прийшли в мій край грабити, розстрілювати невинних селян, а не визволяти. Україна визволиться сама з вашого московсько-жидівського ярма, а ви ідете поневолювати, несете неволю далеко гіршу, чим попередна... (Червоноармійці вяжуть жінок.)

ГАННА МІК.: Вяжіть, вяжіть, ви як видно відважні тільки з безборонними жінками.

АРОНЗОН (кричить): Молчать, сволоч!

ГАННА МІК.: Сволоч всіх судить по собі. (Вяжуть Тетяну). Вяжіть і її, вона-ж не буржуйка, а ви бороните пролетаріят. Гарно проводите братерство у життя. Не можете вижити без нашого хліба, так прикриваєтесь гарними обіцянками свободи. Рабівники! За скоро забули Жиди, що їх гнобили недавно ті самі Росіяне, з котрими вони тепер братяться.

СИДОРЧУК: Вперше бачу такого відважного Жида, що не боїться нападати на жінок. І відколи ти, товарищ Аронzon, набрав такої відваги. На позиції тебе не видно, ніколи не бачив тебе в розстрільній... Кат, злодій...

АРОНЗОН: Замовчиш ти? (Кидається до него.)

СИДОРЧУК (поривається до Аронзона): Кат, стріляй

мене, коли я не такий боягуз, як ти. Я знаю, що за мій вчінок мене не помилують, а ти що можеш мені зробити, гадино пархата... Розжирів нашим хлібом, трохи не лопнеш, а (передразнює) говорите со мною на общепонятном языке, я по хохлацки не умею. Жив, як та вош серед хохлів, а мови навіть не навчився. Ще іде визволяти хохлів від наступного тяжкою працею майна... Я згину, а не довго будеш мордувати селян і ти рабівнику. (До червоноармійців.) Ей ви, халуй жидівські! Чому то у вашого командира на кождім пальці золоті перстені. Чи то його Троцький за відвагу нагородив?

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Ето не наше дело.

СИДОРЧУК: Бо ви не ліпші від него. Сором вам бути жидівськими попихачами. За царату Жиди не мали права жити в Московщині, а тепер кермують вами. Стидайтеся.

АРОНЗОН: Товарищі, отправим їх в штаб полка. Здесь держать їх до разсвета опасно. Свяжіте їх вместе, чтобы не разбежалась в потемках і все будем конвоюовать. Вещи можем оставить. Завтра вернемся назад. (Червоноармійці вяжуть всіх чотирох до купи.) Адін ідіте вперед, а два на заді. При малейшей попитке бежать, стрелять! Понялі? Ну, марш.

СИДОРЧУК: Боїшся, гаде! (Один червоноармієць іде вперед, за ними арештовані і Аронзон.)

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Я не дурак оставлять здесь мешок. Еще украдет кто. (Хватає мішок і виходить.)

Завіса.

ДІЯ IV.

(Тюрма. В камері арештовані — жінки і мушкини. Кілька селян, священик, Василь Григорович Залужний, Сидорчук, Ганна Миколаївна, Маруся, Тетяна. Декотрі сидять на підлозі — напроти двері з маленьким віконцем).

Ява 1.

ВСІ (співають сумно):

Ревутъ, стогнуть хвилі гори У синенькім морі, —	Плачутъ, тужать Українці В московській неволі...
--	---

НАДЗОРЕЦЬ (у вікно): Тіше там, контрреволюція проглята. Іш распелісь, сволоч. Перед смертью не так запоєте.

СИДОРЧУК (глузливо): А тобі що шкодить, хіба не подобається? Хіба хочеш, щоб ваш інтернаціонал заспівати?

Я можу (співає):

Селян усіх у щент зруйнуєм,
Розгромим села, хутори,
На трупах лад новий збудуєм,
Ми смерть несем замісьць добра...

А що, подобається тобі мій інтернаціонал. Ось послухай ще (співає):

На землю маєм всякі права,
Ну, а на збіжжа, то Їдили...

ДОЗОРЕЦЬ: Мерзавець... Я тебе покажу...

СИДОРЧУК: А що ти мені покажеш? Мене вже не настрашиш.

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ: Покиньте, Сидорчук, а то ще чекісти прийдуть.

СИДОРЧУК: Нехай приходять. Що вони нам зроблять? **Шо може бути ще страшним засудженім на смерть?**

СВЯЦЕНИК: Та воно так, але будуть знущатися.

ДОЗОРЕЦЬ: Ну, хохли, чорт іх мать. Хоч ім кол на голове теші, оні свдє правлят. Тьфу. (Відходить від вікна.)

СИДОРЧУК: А що, плакати? Раз маті родила. То тільки чекісти, що сотнями людей вбивають, самі бояться смерті. (До вікна.) Ей, ти, шкуролупе, ходи но сюди. Ходи, побалакаємо трохи. Ти-ж знаєш, що мене розстріляють нині, то вже завтра не побачу твоєї пики. Хочу з тобою гарненько попрацьатися.

ДОЗОРЕЦЬ (підходить): Ну, що тебе?

СИДОРЧУК: А чи богато карбованців дадуть тобі замою шкіру?

ДОЗОРЕЦЬ: Не разговаривать. (Пішов.)

ГАННА МИК.: Господи, як так можна жартувати перед смертю?

СИДОРЧУК: Шо кажете?

ГАННА МИК.: Дивуюся вам... Ви веселі, задираєтесь з дозорцем.

СИДОРЧУК: Так скорше час проходить, та і думка про смерть не так допікає. Як би спустив ніс, то ще кождий співчував би мені, а я сего не хочу.

СВЯЩЕНИК (здивовано): Чому?

СИДОРЧУК: Ви, отче, на військовій честі не розумієтесь. Я вояк і хочу вмерти по вояцьки. Плюю тій смерти у вічі. Воно, казати правду, шкода трохи вмирати, я богато нагрішив, ще й на останку, бажаючи направитися — зробив зло. Умовив сих жінок втікати зі мною і потягнув на них кару.

Може, як би вони не пробували втікати, іх би не було тут. Та вже, що зробилося, того не направиш. Щиро прошу вашого прощення. Повірте мені, що я бажав визволити вас.

ГАННА МИК.: Нема за що прохати прощення. Ми самі погодилися втікати і, як би довго не отягалися, то може і втікли-б. А хоч би і не втікали, то також би опинилися тут. Ми-ж чули погрози того жидка, а полковий комісар ще більший негідник від того першого. Ох, що ми натерпімся...

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ: Били може на допиті?

ГАННА МИК.: Бити не били. Але зустрінулися з такою лайкою, якої я ще не чула від роду... Не відповідаємо, так револьвером погрожує, „застрелою”, кричить, з кодлом винищимо мазепинське насіння. Та чого споминати, нехай іде в забуття. Говорім на веселійші теми.

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ: Що-ж нам може бути за веселість... Сидимо замкнені, надії видістatisя звідси нема, за синів не знаємо де вони... Моя Варвара Борисівна була слаба, як мене арештували, а тепер і не знаю, чи ще живе, чи може червоні добили.

ГАННА МИК.: Чи-ж може бути? Се-ж звірство...

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ: Ви дуже мало знаєте ще большевиків. Я досить надивився за находу на Київ Muравєва-Коцюбинського в лютім минувшого року. Таких страхіть не робилося навіть у стародавні часи, коли вороги нищили все живе в окупованій околиці. Вистарчило, щоби який будь жидок вказав пальцем і людину тягли в чека, а звідтам воротя вже не було. Розстрілювали без жадного доводу, без суду. На щастя скоро забралися, інакше Київ зробився-б пусткою. Від Олександра давно мали листи?

ГАННА МИК.: Не так дуже. Писав, щоб виїздити ближче кордону, щоби мати змогу вийхати за границю в разі небезпеки. Я не послухала; раз — що шкода було лишити селян, а друге — куди-ж їхати, не маючи життєвих засобів... Вам не відомо, де нині наші?

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ: Не знаю. Від Юрка не було листів вже від двох місяців. Бог його знає, може вже не живе. (Маруся плаче.) Не плачте, Марусю. Сльозами нічого не направите. Нехай діється Божа воля.

СВЯЩЕНИК: На Бога надіймося. Без Його волі нічого не робиться. Коли-ж Його воля нам загинути, ми не можемо того відвернути. Нині виконуються слова пророцтва:

„І много праведних душу свою положать во Імѧ Моє” — во імя справедливости і любови. Але Господь сказав: „Хто положить душу свою за правду, той найде її”. Нам випадає щастя умерти за правду і не нам одним, а соткам, тисячам ліпших синів нашого народу. Господь не попустить, щоби наша кров пролилася даремно... Вона підійме Великого Местника, що визволить свій нарід з неволі, установить Правду і Мир у нашій поневоленій землі, пімстить за кривди заподіяні ворогами, і на наших кістках, кістках міліонів замордованих ворогом збудує Велику Вільну Україну; збудує Велику Державу Волі і Любові. І прийдуть всі народи, прийдуть і наші вороги і поклоняться їй. Величний той час уже недалеко, може хто і з нас доживе того часу. А як ні, втішаймося тим, що нам доводиться послужити погноем для Молодого Дерева Державницької Ідеї; постараїмося недопустити злосливих бактерій у той погній! І добре дерево може не давати овочів, будучи посаджене у невідповідну землю. Хробаки будуть нищити його коріння, дерево буде вянути, сохнути, аж зовсім загине. Так само і наша Велика Ідея може бути підточувана злосливими людьми, може плюгавитися негідниками, замаскованими нашими ворогами... Нам не суджено побачити здійснення Ідеї — не сумуймо про те. І Мойсей, вивівши жидівський нарід з неволі, не побачив обітованої землі, в которую вів свій народ. Будемо-же вірні своїй Ідеї, не зречемося її зі страху перед смертю. Помолімся за здійснення Ідеалів нашого народу. Всевишний вчує наші молитви...

BCI (клякають і співають на мотив „Боже Великий, Єдиний”):

Ми, Твої діти, о Боже,
Молимся щиро Тобі,

Дай нам відвагу і силу
Вмерти в святій боротьбі...

ДОЗОРЕЦЬ (через вікно): Тіхо там, уже снова ревьюте (Ніхто не звертає на него уваги). Тіхо, говорю... Подожді-те-ж, я вам покажу (відходить).

BCI (співають):

Зглянися, о Боже Предвічний,
На нещасливий наш край;
Збити неволі кайдани
Силу нам, о Боже дай...

Ворог катує і мучить
Нас, безоборонних людей,
За що-ж, о Боже, караєш
Твоїх невинних дітей...

(В камеру вриваються Громилов і чекісти.)

Явà 2.

BCI (не звертають уваги на чекістів, співають):

Боже, Великий, Єдиний,
Русь-Україну храни,

Світлої волі промінням
Боже, її осіни.

ГРОМИЛОВ: Ха-ха-ха! Смотріте, товарищі, хохландія Богу молітся перед смертью. Молітесь, молітесь, все таки ваш Бог не ізбавит вас от смерті. Я ваш Бог тут. (Звірючи.) А ну-ка взяти їх в работу. (Чекісти кидаються на молячихся і розштовхують їх. Арештовані співають.)

Ми твої діти, о Боже,
Молимся з слізьми Тобі,

Дай нам о Боже, відвагу,
Вмерти в святій боротьбі.

ГРОМИЛОВ: Тащите їх із камери. Нескільких разстреляєм, остальниє будуть сідеть тіхо... Беріте попа, товарищі, етого буржуя (на Василя Григоровича) і ету (на Марусю). А красівая шельма, е нейби можно еще побавится. (Наближається до неї і бере за плече. Маруся мовчки плює йому на обличча — злістно:) А гадина, плюєшся? — Растрелять!

ГАННА МИКОЛАЇВНА: І мене розстріляйте разом (пропихається до Марусі і обнимає її). Розстріляйте нас обох. (Ї відривають силою і кидають на долівку.)

МАРУСЯ (твердо): Прощай, мамо... Скажеш Олександрові, що я вмерла гідною його. (Священика, Василя Григоровича і Марусю виводять два чекісти, Ганна Миколаївна ридає на долівці.)

Ява 3.

ГРОМИЛОВ: Ха-ха-ха... Доч раз-стре-ляєм, а ма-менька пусть помучається немного. Ха-ха-ха... Жалко ведь дочери, а... жалко, а? Чуже ти не говориш нічого, сволоч...

СИДОРЧУК (кидається на него): Кате! Тут тебе задушу!

ЧЕКІСТ (бє Сидорчука прикладом у груди, той стогне і падає:)

ГРОМИЛОВ (неспокійно): Іш сволоч, обороняєт. (До Ганни Миколаївни). Ей, ти, слушай! Ми еще і твоєго сина поймаєм і разстріляєм на твоїх таки очах. Тебе не будем разстрілювати, ти і сама сдохнеш... Что такое разстрел — очень мало муки... А вот мучить, вот ето я панімаю... (Задоволено потирає руки.)

ГАННА МИК. (з великою мукою): Звір... Не муч мене... (Зривається на ноги і кидається на Громилова, чекіст відпихає її і наставляє проти неї кріс.) На, стріляй мене, ріж... На, на... Я не боюся твоїх погроз. (Хапається наставленого кріса і хоче вирвати з рук чекіста. Чекіст вириває кріс і хлопає замком.) Стріляй.

ГРОМИЛОВ: Ха-ха-хá... Нет, ты не умреш, мы таки растреляем твоего сына на твоих очах. Вот увидишь... (Глухо долітає гук стрілів).

ГАННА МИК. (в розпуці): О, вже, вже нема моєї дитини. Марусю, Марусю... Ох... (Падає непритомна.) Тетяна плаче у кутику.)

ГРОМИЛОВ: Упала, ну авось не сдохнет. А етот что (копає Сидорчука ногою.) Сдох? Отчего би...

ЧЕКІСТ: Я ударил его в грудь — ха-ха-ха...

ГРОМИЛОВ: Пусть лежит тут... Будуть сидеть тихо. Пойдем, товарищ. (Виходять. Оставші з німим жахом дивляться по сцені. Тетяна плаче коло непритомної Ганни Миколаївни).

Завіса.

ДІЯ V.

Відслона 1.

(Ліс поміж українськими і большевицькими позиціями. Ніч).

Ява 1.

Олександер, Юрко і Скляренко.

(Виходять з крісами, пильно приглядаються у передпілля.)

ЮРКО: Темно, хоч окó виколи, от і доглянь тут дідъчих Москалів. А сотник ще каже підобрatisя як можна блище до їх вартових та хоч одного зловити. Вони може чатують на нас де за деревами. Хоч би вже місяць вийшов... Александре, почекаємо тут. Я вже втомився... Може розвидніє трохи. (Лягають.)

ОЛЕКСАНДЕР: Не балакай так голосно. В ночі далеко чути.

ЮРКО: Большевики проти вітру не почують.

СКЛЯРЕНКО: Ох, ті большевики... В кождім селі є розстріляні. А збіжжа позабирали до чиста.

ОЛЕКСАНДЕР: Що-ж робити... Коли нарід не станув в пору проти них... Може підіймуться хоч тепер.

ЮРКО (сумно): Бог знає, чи захопимо ми своїх живими. Я не показую, але на душі такий сум...

ОЛЕКСАНДЕР: Я маю передчуття, що мами, ні Марусі вже не побачу.

СКЛЯРЕНКО: Добре, що мої батьки давно померли, хоч не бачили сих страхіт...

ОЛЕКСАНДЕР (сумно): Скоро довідаємося. Може завтра, чи після завтра будемо у мене дома. А мама, здається, зісталася в селі. (Чути торох.) Тихо лежіть. (Підводить голову.) Більшевицька розвідка, тільки п'ять чоловіків. Підпустім їх близько і зробимо напад. (Стежать з пильною увагою.) Стали, підповзаєм до них. (Повзуть через сцену і зникають за кулісами.)

Ява 2.

(По хвилі підповзують на їх місце трох червоноармійців і ховаються за деревами. За сценоюпадають стріли, чути крики „Слава”, зновупадають стріли і стогін. Червоноармійці зриваються і біжуть через сцену. За кулісами чути їх крик „ура”. По хвилі швидко входять Юрко і Скляренко — несуть раненого Олександра з окривавленим обличчям).

Ява 3.

ОЛЕКСАНДЕР (нетерпляче): Кидайте мене, спасайтесь самі, бо всі погинемо. Нас обійшли.

СКЛЯРЕНКО (не слухаючи): Юрку, в тебе є бандаж — . кровю заходить, перевяжи. (Юрко похапливо шукає бандажу і перевязує. Скляренко з крісом на поготові стежить.)

ОЛЕКСАНДЕР: На Бога, втікайте поки час. Нехай я один загину.

СКЛЯРЕНКО: Коли гинути, то всім. Ми не покинемо товариша. (З-за куліс падуть стріли).

ОЛЕКСАНДЕР: Втікайте... (Стріли. Юрко мовчки падає на Олександра, Олександер стогне, Скляренко вимахує руками і стогнучи падає. Кріс випадає йому з рук).

ОЛЕКСАНДЕР: О, скінчено... (Стогне. Вбігають червоноармійці).

Ява 4.

1 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (відтягає Юрка з Олександра): Етот уже неживой, смотрі, пуля прямо в висок попала. А етот єще стонет.

2 ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (наміряючись штиком у груди Олександра): Так і етому капут сделаєм.

1 ЧЕРВ.: Погоді, етого нужно доставить в штаб живого, там допросять. А тот как?

3 ЧЕРВ.: Неживой.

2 ЧЕРВ.: Стащим с ніх сапоги, поки еще не окостенелі.

1 ЧЕРВ.: Конечно, можно стащить. (Червоноармійці стягають чоботи і обшукують тіла Юрка і Ярослава, 1 червоноармієць обшукує Олександра.)

3 ЧЕРВ. (звязуючи награблене): Почистіл, будет бути лока самогонки. Продам кому нібудь хохлу. Ведь не знаєт, что ето с убитого хохла сапоги. (Дивиться на Олександра.) А с етім чого короводиться — раздеть до чорта і добіть.

1. ЧЕРВ.: Приказано доставить в штаб. Там уже с нім расправляться.

3 ЧЕРВ.: Так хоть раззуть надо...

1 ЧЕРВ. Ето что іное. Будут і мне сапоги. Хорошо заробаті на розведке. (Стягають чоботи з Олександра — він стогне.) Ну, пойдем. Возьміте его полегче, чтобы не умер на дороже, пусть уміраєт после допроса, если не хоче бить растрелянім. (Беруть Олександра і виходять).

Ява 5.

СЕЛЯНИН (крадучись, підходить до трупів): Вже пішли прокляті? Сховався я на дерево, як вони відходили і бачив все, що тут діялося. (Підхедить ближче.) Вже обібрали, роззули... Окаянні, окаянні. Ще й того раненого хотіли доколоти, так бач потрібний на допит. Треба поховати їх, як ті розбишаки не відійдуть, то хоч у ночі прийду. (Дивиться на убитих.) А які молоді. (Здіймає шапку і хреститься.) Спочивайте со святыми, сини. Вічна вам пам'ять. Треба накрити їх, щоби днем мухи не сідали. (Нагинається за розкиданими річами і завважує рушниці.) А се добро треба забрати і занести до своїх. (Накриває лиця убитих, забирає кріси і виходить.

Завіса.

Відслона 2.

(Селянська хата. Штаб полка червоної армії).

Ява 1.

Глоцерман самий.

ГЛОЦЕРМАН (ходить по кімнаті): Отступаєм і отступаєм без конца. Скоро петлюровци прижмут нас к Днепру, отрежут от переправ і конец всем нам. Оні не на шутку насту-

пають так за несколько дній і в Києве будем; с юга іде Денікін, уже також недалеко,коло Петрограда Юденіч, Маннергейм, з півночі Чайковський. Кажеться уже кінець буде советської влади. Обратілось било до галицької армії, так та откалась вести переговори з нами. Не вдалось обмануть. І чого-же далі? Неужели кінець? Ех, понесло меня сюди, не сідел спокойно в губпродкомі. Захотелось слави, героям революції стати захотелось. А чого мене з героїзму, якщо мене убють? Якщо користь? (Дивиться вікно.) Наші укладиваються, має бути даліше отступать будем. Узнай би, яким положенням на фронте, так у кого спросіть. Посмотрю свої вещі. (Підходить до скрині і оглядається, відчиняє.) Вот, де мої комунізм. (Бере перстені.) Цей сорвал з пальца яким-то буржуїком, часи одобрили учителя, якого розстріляли в штабі, а етой з камнем снял з убитого петлюровського офіцера. (Дивиться далі.) А ето із церкви чаша, тільки не знаю, золотая она ілі позолочена... Якщо б золотая — фунта половина має бути. Християне брали із неї причасті, а тепер она у мене в грязлове бельє завернута. Ха-ха-ха. (Чути кроки.) Цу афн чиг холерієс — чорт несе кого то... (Скорі закриває скриню і набирає бундючної постави. Вбігає посильний).

Ява 2.

ПОСИЛЬНИЙ: Товарищ комісар! Розвідка захопила петлюровця. Командир полка просить вас прийти сделать допрос.

ГЛОЦЕРМАН: Прийти на допрос? Гм... (Поглядає на скриню.) Пусть приведут його сюди.

ПОСИЛЬНИЙ: Слушаю. (Виходить.)

Ява 3.

ГЛОЦЕРМАН.: Ну, вот і дело імею. Сейчас приведут петлюровця, а ми його допросим. О, я допрашувати умею. Подкреплюсь немного, в такої роботі треба бути отважним. Так себе пропустіть чарочку другу для храбрості. (Виймає фляшку самогонки і чарку.) Випем на процвітання комунізму по всій землі. (Пе.) А другу за єврейський народ і його благополуччя. (Пе і ховає самогонку. Павза. Іде до стола і садиться. Червоноармієць вводить Олександра з перевязаною головою. Він штикульгаючи іде до лавки і садиться. Червоноармієць подає Глоцерманові папери.)

ГЛОЦЕРМАН (дивиться на папери): Чорт *его* знаєт, на каком ето язике. Я не могу прочитать *его* документов.

ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Должен бить здесь перевод по русски.

ГЛОЦЕРМАН (бундючно до Олександра): Как ваша фамилія?

ОЛЕКСАНДЕР: Там написано.

ГЛОЦЕРМАН (читає): Олександр Володимирович Ярченко. Сословіє?

ОЛЕКСАНДЕР: Син учителя.

ГЛОЦЕРМАН: Із какой местности проісходите?

ОЛЕКСАНДЕР: Тубильний житель.

ГЛОЦЕРМАН: Что ето значит. Скажите по русски.

ОЛЕКСАНДЕР: Коли ви йдете завойовувати Україну, то навчіться перше української мови.

ГЛОЦЕРМАН: Отвечайте на вопрос. Откуда проісходіте?

ОЛЕКСАНДЕР: Тутейшого повіту.

ГЛОЦЕРМАН: Ми ето проверим. Где живут ваши родители?

ОЛЕКСАНДЕР: Батько вмер на засланню, а мати не знаю, чи живе ще.

ГЛОЦЕРМАН: Ага. Какого полка?

ОЛЕКСАНДЕР: Информувати про свою службу я не буду.

ГЛОЦЕРМАН: Я спрашиваю — какого полка? (Олександр мовчить.) Какови настроенія в вашей армії? (Олександр мовчить. Глоцерман наводить на него револьвер.) Будеш говорить, нет? (Олександр мовчить.) Молчиш? Хорошо же, мы заставимо тебе говорить, разстреляєм...

ОЛЕКСАНДЕР: Хоч зараз.

ГЛОЦЕРМАН: Уже говориш? Перепугался.

ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Он говорит, можете разстрелять.

ГЛОЦЕРМАН: Что? (До Олександра.) Еслі ви дадіте інформації, я гарантірую вам жизнь.

ОЛЕКСАНДЕР: Не дам.

ГЛОЦЕРМАН (до себе): Растрілювать тут опасно, петлюровци могут захватіть і нас в плен. А тогда вина упадеть на меня. Лучше отправим его в чрезвичайную комісію, там с нім справляться. (До Олександра.) В последний раз спрашиваю будете говорить? Іначе отправлю вас в чрезвичайную комісію, а там шуток не знают. Мало того, что растреляют, еще і мучить будут. А еслі дадіте інфор-

мациї, вас приймут с доверієм, вилечат. Ви ознайомітесь з програмою советської влади, а позніше перейдете на службу в красну армію, ілі получите должності по вашій спеціальності. Ви мне поправилісь, ви мужественна, а нам как раз і нужно смелих людей. Подумайте самі, что лучше жить, ілі гніть в землі. Ми не ідем протів вашого народу, а протів багачей. Много ваших уже у нас на службі. Подумайте хорощенько. У вас наверно єсть мать, може даже жена ілі невеста. Может бить оні в наших руках.

ОЛЕКСАНДЕР: Підляя лисиця! Розстрілюй мене. (Зривається і падає, стогне, поволи встає.) За ніяку ціну я не зраджу своїх. Розстрілюйте скорше, годі мене мучити.

ГЛОЦЕРМАН: Не так скоро, голубчик. В чрезвичайке с тобой поіграют еще, а потом, когда у тебя все жили вимоют, тогда убют как собаку. Отведіте его в штаб — пусть отправит в уезд. Я сейчас напишу отношеніе товарищу Громилову. (Червоноарміець підводить Олександра і виходять.)

ГЛОЦЕРМАН (пише).

(Завіса.)

Відслона 3.

(Тюремна канцелярія. Стіл з паперами, двоє дверей.

Ява 1.

Чекіст пише. Громиловходить по кімнаті. У кутку Ганна Миколаївна (сива). Здалека долітає гук вибухів.

ГРОМИЛОВ (неспокійно по кождім вибуху дрожить): Ну, і буються, жовтоблакітники прут. Давно пора би уже відіхти отсюда. Чого ми тут дождемся. (Дивиться з ненавистю на Ганну Миколаївну.) Слушай, твоєго сина привезлі сюди.

ГАННА МИК. (спокійно): Ну і що-ж... Ти за етим позував мене сюда?

ГРОМИЛОВ: Так. Олександер Ярченко в наших руках. Он отказался дать нам какие будь сведения. Наше командование не имело долгое время пленных и ему необходимо было сведения за всякую цену. Как петлюровский старшина он мог бы дать показания огромной важности. Дай слово, что ты будешь уговаривать его, так его приведут сюда, и если он согла-

сітся датъ показанія, вас обоїх випустім на волю. Еслі же нѣтъ, так ему капут. Ну?

. ГАННА МИК. (з ненавистю дивиться на Громилова і мовчить).

ГРОМИЛОВ: Ну, что, надумала? Поможеш нам?

ГАННА МИК.: Ні. Верніть мою Марусю!...

ГРОМИЛОВ: С того света не возвращаются. Слушайти, контрреволюционерка. Ми тебя живую на часті резать будем... (Чути вибух, Громилов здрігнувся.)

ГАННА МИК.: Ха-ха-ха. Сам мучиш людей, розстрілюеш, а бойшся смерти!!! Садист проклятий... Різник...

ГРОМИЛОВ: Замолчиши ти (кидається до неї).

ГАННА МИК.: Бий, ріж... Мені все одно. Недовго я вже буду в твоїх руках. Наша кров не пропаде марно. Вона впаде на ваші голови, будете прокляти дріжати, повзати на колінах, цілувати ноги вимолюючи своє підле життя, але вас не міне заслужена кара. Вже не довго... (Дивиться, немов нічого не бачить.) Я бачу, ідуть наші визволителі... Вже близько... Дрожіть, кати...

ГРОМИЛОВ (перелякано): Замовчиши ти, відьмо! (Випихає її — в дверях.) Ей, отведіте її в камеру.

Ява 2.

ЧЕКІСТ-ПИСАР: Не пора лі нам убиратся отсюда, товарищ Громилов?

ГРОМИЛОВ: Давно пора, да нет распоряженій. Комісар дивізії под страхом растрела приказал бить на месте пока не виедуть штаби. Я распоряділся уложить все важнейшіе дела і ежеминутно бить готовими к виезду.

ЧЕКІСТ: А с контрреволюціонерами какже?

ГРОМИЛОВ: Всех не растреляєм, нет времені. Думаю взорвать тюрму, пироксилину хватіт. Заложим несколько шашек і готово. Да, а сына этой ведьми нужно еще привести на допрос. Его хорошенъко мучилі, тепер слабий, так может что нібудь виудім. (Іде до дверей.) Товарищ, приведіте того раненого петлюровца.

ЧЕКІСТ: Он все равно не дастъ показаній. Как уже его ні мучилі. Молчит, проклятий. Припекалі железом, под ногти і голки забивалі, я попробовал себя уколоть — мучительная боль, а он і не стогнет. Молчит, стиснувши зуби. Лучше уже би растрелять — ведь он тоже человек. Еслі би кто видел

наші дела і вишел отсюди живим... Он би поднял на нас весь мір.

ГРОМИЛОВ: Не бойся, товарищ, із чрезвичайки живими не виходять. Пусть би даже невинний бил, так его растреляєм за то, что много узнал о нашей работе. (Вводять Олександра.)

Ява 3.

ГРОМИЛОВ: Ми тольки что говорілі с твоєй матерью, она очень перемучена тюремною жизнею. Просіла тебя не упорствовать. Ми обещаем обоїх вас отпустіть на волю. Вам не будет нічого грозіть, потому что петлюровци отбиті от города. Согласен?

ОЛЕКСАНДЕР: Ні. Брешеш, що наших відбили від міста.

ГРОМИЛОВ: Ні? (Скаженіє.) Убю как собаку!

ОЛЕКСАНДЕР (спокійно): Смерти я не боюся.

ГРОМИЛОВ (мовчки підскакує до нього і зі злістю кусає за лице. Олександер штовхає його головою в груди. Громилов чуть не падає, хватає за револьвер.) А так, ти обороняєшся? Так наж тебе (стріляє.)

ОЛЕКСАНДЕР: Слава Україні... (Падає, з хвилю рухається і вмирає.)

(По хвилі на коридорі чути тупіт. Вбігає чекіст.)

Ява 4.

ЧЕКІСТ: Спасайтесь, товарищи. Непріятель в городе. (Втікає. В кімнаті настає метушня. Громилов настражений рве зубами звізду з грудей. Писар втікає.)

ГРОМИЛОВ (не може відірвати звізди, гризе блюзу в розпуці.) Пропал я. Все убежалі. (Вибігає.)

ГОЛОС (за сценою): Ти куди, вражий сину, втікаєш? (Падає стріл.)

ГОЛОС ГРОМИЛОВА (дико): Ой... Смерть моя... (Павза).

(За сценою чути кроки кількох людей, брязкіт зброї.)

ГОЛОС СОТНИКА: Є ключі, товариші?

ГОЛОС СТРІЛЬЦЯ: Є, пане сотнику, були в кишені вбитого чекіста.

ГОЛОС СОТНИКА: Відмикайте камери. (Крики: Наші

прийшли... Воля... Слава українському війську... Слава Україні.... Радісні оклики, плач).

ГОЛОС СОТНИКА: Брати і сестри. В імені уряду Української Народної Республіки звільняю вас. (Плач, гомін і крики.) Слава Україні! Слава Галичанам! Слава нашим визволителям.

ГОЛОС ГАННИ МИК. (розпучливо): Мій син. Його нема... Де він?

ДРУГИЙ ГОЛОС: Його забрали ще на допит.

ГОЛОС ГАННИ МИК. (розпучливо): Боже мій... Убили... Убили... Діти мої.. Діти мої... (Вбігає на сцену і дивиться на Олександра.) Неживий... А-а!... (Ловиться за груди і падає мертвa на тіло сина.)

(З улиці доноситься спів проходячої частини):

За рідний край, за народ свій,
За волю України,
Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій
По загищах руйни...

Ми йдемо в бій, земля дуднить,
Радіють гори й степи,
Бо нас у бій благословить
Могучий дух Мазепи.

Ява 5.

Входять: сотник У.Г.А., трох стрільців і селянин.

СОТНИК (дивиться на трупи): Останні жертви большевицького звірства. Наддніпрянський старшина. (Дивиться.) Боже, що вони з ним зробили, прокляті. А мати зімліла, чи може нежива? (Бере за руку, слухає живчик). Нежива... Не видержало серце мучениці... (Здіймають шапки і хрестяться.) Так большевики заводять справедливий лад на Україні.

СЕЛЯНИН: Їй замучили тут доньку і сина...

СОТНИК: Візьмім-же, товариші, тіла сих мучеників, віддамо їм належну пошану... Поховаємо як слід, пс християнськи. (Беруть тіла і виносять.)

Завіса поволи спадає. За сценою чути спів:

Видиш брате мій,
Товаришу мій,
Віллітають сірим шнурком
Журавлі в вирій,
Чути кру, кру, кру,
В чужині умру,

Заки море перелечу,
Крилонька зітру....
Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине. в сірій мряці
Слід по журавлях... ітд.

(Конець..)

